پښتو سندرې

لیکونکی: گل پا چا «الفت»

Ketabton.com

کابل-۱۳۲۳ هجري شمسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمد و ثنا

په نامه د هغه خدای مې دا بیان دی | چه یو نوم ئې په نومونو کښې سبحان دی
په سجود ئې محکی سر دی لګولی | هم ئې زوړند په رکوع سره آسمان دی
هره ونه په قیام سره ولاړه | هر ګیاه ئې په تسبیح سره زبان دی
همه واړه په تسبیح د ده مشغول دي | که ملك دی که پیری دی که انسان دی
هر ماهي ئې په اوبو کښې حمد وائي | هر مارغه ئې په چمن کښې ثنا خوان دی

«رحمان بابا»

یادونه: دا کتاب په ۱۳۲۳ هجري ش. کښې لیکل شوی و، او د کال په مطبوعاتي جوائزو کښې یې لمړی جایزه اخیستې وه. بیا په کال ۱۳۲۵ هجري ش. کښې د کتاب د تکمیل د پاره نوري برخې هم و لیکل شوې او کتاب د پښتو ټولنې له خوا چاپ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوستونکو ته

د بلبلو په نظر ګلو ته ګورئ
ليلى نه ده چا ليدلې بې مجنونه

چه سل زړونه په يوه نګاه ژوندى کړې
لوى حکمت دى ستا د سترګو په کاته کښې

د بې دردو هيڅ له عشقه بهره نشته
موز يکى ته د پيزوان خبرې مکړه

مرده دل لره له ذوقه خبر نشته
په نهاد کښې ئې د مينې اثر نشته

هر سړى لره د مينى هنر بويه
نور فکرونه له زړه وباسه بى عشقه
دروزن په ديده ګورى ذره لمرته
امتياز د نيك وبد نشى کولى

غافل زړه لره له ذوقه خبر بويه
ناقابله څوى له کوره بدربويه
د ريبار په سترګو ريار عاشقان وينى
په دا غټو سترګو کله آسمان وينى

مطلب ته را بلنه

که د دنيا د نيمګړى بازار له شور و غوغا نه لږ څه لرې شو، که د غرو دزرکو او دبڼ د بلبلو آواز ته غوږ کښيږدو، که د جړوبيو او آبشارونو شورو فرياد ته ښه ځير شو او د رڼو ستورو د سترګکونو په معنى وپوهيږو، که د زمانې يادداشتونه را برسيره کړو او سترګې وغړوو، پدې شنو ناوونو او ښکلو درو کښې د پښتو ډير شاعران وينو چه لکه سرشار آبشارونه د خپلو اوښکو له کاروان او شورو فرياد سره تير شويدي چه تر اوسه ئې آوازونه پدې پاکه هوا کښې ګرزي او د آسمان په شنه ډنډ کښې غوټې وهي.
پدې غرو او رغو کښې ډيرې د سورنارې لکه د شپنو شپيلۍ اوچتى شوى چه اوس هم زرکې وريسى ځان له ګرنګه ولى او د هوا کوترې وريسې تروړې ګرزى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندوکش او سپین غر تر اوسه پوری هماغه نارو ته گوش به آواز ولاړ دي او د آسمان په لمنو کښي ورپسی ښار کوی، د مشرقي تورغر او د تیرا سوی غرونه د همدوی په غم کښي تك تور او لوغړن له تاوه ډك ښکاره کیږی، سیندونه او دریابونه په همدوی پسي شپه او ورځ ناقراره دی، د کسي غر د همدوی په مناجاتو او رازونیاز د خدای په دربار کښي په قیام ولاړ دی. د سوریانو او غوریانو کروړان او پهلوانان په همدغو نغمو کښي راته ځان ښئ د روښانه فکرو خاوندان په همدغو شاعرانه نغماتو کښي را سره خبری کوی او په همدغه عالم کښي د خپلو توریالیو او ننګیالو په نامه خوشحالیږو او رحمانی تعلیمونه اروو.

مونږ له ډیر وخته را ایسي شعر او شاعران لرو چه خانان او قلندران، پاشاهان او امیران، پیران او بابا ګان پکښي وینو او افتخار پري کوو. کوم شی چه مونږ ته له خپلو پلرو او نیکو، مشرانو او پادشاهانو، فقیرانو او قلندرانو پاته دی او هر څه پکښي شته هغه باید د قدر او قدر منو په نظر وګورو.

هر څه چه غواړئ او په هر شی پسی چه ګرزئ په دغو الهامی نغمو او پښتو سندرو کښي پیدا کیږی. د پاك خدای مینه او محبت، د ښایست او ښکلیتوب ستاینه، د عشق ناقراری او لیوالتیا، د عقل سر ګردانی او حیرانتیا، د سپیني توري ځل او بریښنا، د ایمان ټینګوالی، د معرفت اسرار، حکیمانه لارښودنی، د صوفیانو نغوتي، د پادشاهانو درب و دروب هر څه راته پکښي خپل ځان ښئ او پوهیږو چه زمونږ پخوانیو او اسلافو هر راز شعور درلود او په هر څه ښه پوهیدل.

کله چه مونږ پټی سترګی او په درانه خوب ویده وو، کله چه مونږ د خپلو په قدر نه پوهیدو او پردیو سندرو ته به خلقو نځل، کله چه زمونږ رباب ماته او بي سره و، له خپلو شاعرانو بی خبره وو او د خپل باغ و بڼ د بلبلو په ژبه هم نه پوهیدو، اوس هغه د غفلت دوره تېره شوه، او زمونږ په ادبی نهضت کښي دومره رڼا پیدا شوه چه په دولسو پیړیو کښي یعنی د دوهم هجری قرن تر اوایلو پوري د شعر او ادب او پښتونولۍ کروړان او پاخه استاذان وینو، او په دغه رڼا کښي راته هر راز ښکلي نورانی څېري ښکاره کیږی او ویلی شو:

په هر وخت کښي وه زمونږه ډیوه روښانه — درو‌بزه کړي هر چـا زمـونږ له خـوانه

نو که چیری له دغی روحی غذا او آسمانی الهاماتو سره څه مینه لرئ یا غواړئ چه د روح او زړه، ذوق او فکر پالنه او روزنه وکړئ، دا اشعار په وارو وارو او په غورو فکرولولئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مګر په خوارو سترګو او د عدم اعتنا په نظر ورته مه ګورئ، ځوك چه په دغه مرض اخته وی هغه پدې خوند نه پوهیږی او نه ورځنی څه فایده اخستلی شی، لکه چه یوه سمسور باغ او ښکلی ګلزار ته ډېر د هوا مرغان راښکته کیږی مګر کومه برخه چه بلبل او بورائی د ګلو په ننداره کښې لری ښائی چه نور ډېر مرغان ئې ونلری، انسانان هم ټول په دغه برخه کښې یو راز نه دي او لکه چه خوشحال خان ختټك وائي:

دوه سړي په باغ کښې ګډ شي یو ګل ګوري دویـــــم ګــــرزي پـه طلـب د خــارو خــس

ځوك د ګلو سیل کوي او ځوك پکښې خس و خاشاك لټوی، د ځینو سترګې پټې کړی وی او هېڅ نه وینی، ځینی نور په هره شنه پاڼه کښې د معرفت دفترونه لولی، په شعر او وینا کښې هم ځینې داسی لطایف او خوندونه وی چه غافلانو او بی اعتنا خلقو ته ځان نه ښئ او هر څوك ئې نشي لیدلی.

دا خبره ماته د اشعارو د انتخاب په وخت کښې څو څو ځله په تجربه معلومه شوېده چه په سرسري نظر راته ځینی بیتونه عادی او معمولی واېسېدل مګر په حقیقت کښې هغسی نه و، چه یو مثال ئی اوس هم راته یاددی او هغه د عبدالقادر خان دا بیت دی:

وائی چه وبـال دی چـه نظرو ښه مـخ ته

ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی

که څوك د عبدالقادر خان دیوان داسې لولی لکه چه د صرفمیرګردان کوی یا په بی اعتنائی ورته ګوري دا بیت به ورته محض خبره ښکاره شی مګر همدغه ساده خبره یو شعری لطف لری چه هغه په دواړو سترګو قبلول دی ځکه چه دا محاوره دلته اصطلاحی او حقیقی دواړه معنا وی افاده کولی شی او وروسته تر لږ التفاته معلومیږی چه د دیدن په وخت کښې دا مصرع ویل (ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی) څه حقیقی کیف لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مقصد پيل

هر ملت چه ژبه لری او ګړيږی هغه شعر او ادب هم لری که مونږ د دنيا مختلف قومونه او هيوادونه ولټوو په هر ځای او هر تېر کښې وحشي وی که مدنی، ضعيف وی او که قوی، عالم وی او که جاهل، بډای وی او که فقير شعر او ادب مومو او خو تنه شاعران پکښې پيدا کولی شو ځکه چه شعر د انسان په طبيعت او خته کښې اغږل شوېدی او دنيا پخپله هم په حقيقت کښې يو شعر دی له کوم وخته چه انسان په ژړا او خندا پوهېدلی او د تعجب احساس پکښې پيدا شوی د شعر نغمه هم اوچته شوی او د دنيا په ګلزار کښې په مينه مست بلبلان پيدا شويدي مګر دا نغمه وخت په وخت د ژوندانه له تغيراتو او تحول سره بل راز شويده او ډېرې مرحلې ورباندې راغلی دی يعنی په لمړيو وختو کښې شعر يوازی د اعجاب، او احساس او بديعی خيالاتو سندره وه وروسته چه په انسانی جمعيت کښې د اغراضو او مقاصدو نيلی وځغلېدی او د ځينو مطالبو دپاره راز راز علل او سببونه وپېژندل شوه شعر هم تحول پيدا کړ او د ځينو مراعاتونو په اثر کښې له خپل محور څخه وخوځېده يعنی د اجتماعی حيات او ژوندون په تقاضا د يوه او بل د خوشحالۍ او زړه جلبولو دپاره وويل شو او په دغه صافه هنداره کښې علاوه پر احساسی تاثراتو نور شيان هم ښکاره شوه.

کله چه انسان په قبيلوی اجتماعاتو کښې ژوند کاوه او د قومی رقابتونو بازار تودو شعر هم د همدغه حيات له تاثير لاندی راغلی او د يوی قبيلی د خندا يا ژړا ترجماني ئې کړېده- په هغه وخت کښې چه د پهلوانۍ ميدانونه په هر ځای کښې جوړ شوی و، او بې له قوته بل افتخار نه پېژانده کېده د شعر قبله يا معشوقه هم رستمان و، او بی د سلاطينو له درباره ئې په بل ځای کښې استوګنه درلوده – کله چه د اسلام مقدس او سپېڅلو تعليماتو انسان د اخوت او ورورولۍ خواته را وباله او جاهلی عصبيتونه ئې ورك کړه شعر هم لږ څه بين رنګ پيدا کړ او ټول انسانان ئې يو د بل ورونه او د يوه وجود غړی وبلل چه بايد يو د بل په درد متاثر او ناقرار شی.

له کومه وخته چه په دنيا کښې د مليت جنډه په هر ځای کښې جګه شوه شعر هم ورته سر ټيټ کړ او د ملی مفاخرو په رنګ رنګين شو – نو له دغه اجمالی سير څخه معلومېږی چه شعر او ادب د انسانانو د ژوند عکس يا سيوری دی چه د ژوندون له تغير سره سم تغير مومی او بل راز کېږی يعنی لکه کاپر ګل وخت په وخت خپل مخ يوه خوا او بله خوا اړوی او غاړه کږوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همدی لامله تشبیهات او استعارات، تخیل او تعبیر، سلوك او انشاء، مطالب او مضامین، لهجه او آهنګ په هر عصر کښې بدلېږی او د ژوندانه له عمومی رنګه رنګ اخلی – نو ویلی شو چه ادب او شعر د انسان د ژوند هنداره ده، یا په بل عبارت انسان په ادبی دنیا کښې ژوند کوی او د ژوند په هره دوره کښې یو ډول ادب لری.

د پښتو شعر هم خو تاریخی دورې تېرې کړې چه هره دوره ئې مخصوص رنګ او د هغه وخت له حیاتی وضعیت سره تناسب لری- ځنګه چه په غرنی هیواو کښې لوړی ژوری یا تاوده او ساړه ځایونه په تفاوت سره لیدل کېږی دغسی زمونږ په شعر و ادب کښې هم تیټ و پاس او نشیب و فراز لیده شی او په لوړتیا یا ښکته والی کښې ئې زیات فرقونه ګورو کله د پښتو د شعر یوه دوره د ارتقا دوره بولو مګر چه له هغه ورسك ځخه هغه پلو ګورو او لوړې ځوکې (قلی) راته ښکاره شی بیا وایو چه دا د هبوط او ادبی نزول دوره ده چه د تاریخی مجهولتیا له کبله مونږ ورباندی بل راز ګمان کاوه.

د دې شلېدلی او زاړه کتاب د آغاز او انجام، منځ او آخر په تعین کښې ښائې چه مونږ ډېر ځله سهوه شو او په ادبی تتبعاتو او اجتهادونو کښې ډېر وغولېږو مګر بیا هم ورځ په ورځ حقیقت او حقائقو ته نږدی کېږو او د رڼا خواته ځو.

کله چه پښتو ټولنی د پښتو شاعرانو په باب کښې کوم اثر ولیکه هلته داسی وبرېښېده چه زمونږ ادبی تاریخ له (۳۰۰ ه) ځخه شروع کېږی، وروسته تر دی چه ښاغلی حبیبی د خپلو تتبعاتو او لټون په اثر کښې د پښتو یوه خورا قیمتی ذخیره (پټه خزانه) ومونده هلته یوه نوې رڼا وځلېده او د امیر کروړ د یوې حماسی او فخری سندری په استناد ثابته شوه چه د پښتو شعر د ۱۳۹ په شاوخوا کښې هم ځینی داسی نمونی لری چه پوره ادبی پوخوالی پکښې لیده شی او معلومېږی چه په دغه وخت کښې پښتو پخپلو کلماتو او اصطلاحاتو کښې سره د فصاحت او روانی له مراعاته ډېر ښه ادبی تعبیرات خوندی کولی شوه لکه چه له دی لاندې سندری ځخه معلومېږی:

ویاړنه

زه یم زمری پر دې نړی له ما اتل نشته	پرهند و سند و پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته	له ما اتل نشته
غشی د من می ځی بریښنا پر میرخمنو باندې	په ژوبله یو نم یرغالم پر تښتېدونو باندی

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ماتېدونو باندې ‎ ‎ ‎ ‎ له ما اتل نسته
زما د بریو پرخول تاوېږی هسك په نمنځ وپه ویاړ ‎ ‎ ‎ ‎ دآسی له سوومی مځکه رېږوی غرونه کاندم لتاړ

کړم ایوادونه اوجاړ ‎ ‎ ‎ ‎ له ما اتل نسته
زما د توري تر شپول لاندی دی هرات اوجروم ‎ ‎ ‎ ‎ غرچ و بامیان و تخار بولی نوم زما په اودوم

زه پېژندوی یم په روم ‎ ‎ ‎ ‎ له ما اتل نسته
پر مرو زما غشی لوئی ډاری د ښن راڅخه ‎ ‎ ‎ ‎ د هریوا لرو دپرخنډو ځم تښتی پلن راڅخه

رپی زړن را څخه ‎ ‎ ‎ ‎ له ما اتل نسته
د زرنج سوبه می د توري په مخسور وکړه ‎ ‎ ‎ ‎ په باداری می لوړا وی د کول د سور وکړه

سترمی تر بور وکړه ‎ ‎ ‎ ‎ له ما اتل نسته
خپلو وګړو لره لوراو پیرزوینه کوم ‎ ‎ ‎ ‎ دوی په ډاډ نه ښه بامم ښه ئې روزنه کوم

تل ئې ودنه کوم ‎ ‎ ‎ ‎ له ما اتل نسته
پر لویو غرومې وینا درومې نه په څنډو په تال ‎ ‎ ‎ ‎ نرۍ زما ده نوم مې بولی پر دریځ ستایوال

په ورځو شپو میاشت و کال ‎ ‎ ‎ ‎ له ما اتل نسته

په دې سندره کښې د توری ترشپول لاندی ملکونه ګڼل، د بریو پر خول د هسك تاوېدل داس له سوو څخه د ځمکی رېږدېدل، غرونه لتاړول، د من (ارادې) غشی ته برېښنا ویل، ټول هغه شاعرانه تعبیرات دي چه په. یوه حماسي شعر کښې ډېر قوت پیدا کوی او دا په ډېر ښه شان ثابتوی چه په یوه ژبه کښې دغسی شعر ویل ډېر عمر غواړی ځوك چه د شعر د پوخوالی دوری او د شعر د تکامل او نضج بطی سیر په نظر کښې ونیسی هغه به یقین وکړی چه د پښتو شعر د دغه شعر له ویلو نه پخوا ډېر مراحل طی کړیدی او وار د واره په همدغه ډول نه دی پیدا شوی کومه د تکامل دوره چه په ټولو حیاتی امورو کښې جاری ده هغه د ډېرو تحولاتو تقاضا کوی او ډېره زیاته زمانه غواړی نو مونږ باید خپل ادبیات او اشعار په دوو لویو دورو وویشو چه یوه دوره له دغی موجوده تاریخی نیټی څخه چه پټه خزانه ئی رانښئ د مخه وبولو او بله دوره له دغه وخته رادی خوا وګڼو یا ورته پټه او ښکاره دوره ووایو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کومی لنډۍ او ټپې، قصې او افسانې چه په پښتو کښې د منظومو ډرامو په ډول تر اوسه شته او اصلی شاعر ئې هېڅوك نه پېژنی او نه ئې څوك په يقيني ډول وخت او زمانه تعينولی شی زما په ګمان د پټی دوری اشعار دي چه د دی وخت له اشعارو ځينې په مادي او معنوي لحاظ زيات فرق لري او کوم بعد او لريوالی چه د دې وخت د اشعارو او د دغو افسانو تر مينځ موجود دی هغه هم دا تقاضا کوی چه بايد دغه قصې تر دغه راز اشعارو د مخه وی او قدامت ولری ځکه چه شرقی ادب دغه حکايتی مرحله د غزنويانو له دوری نه پخوا شروع کړی وه او د محمود غزنوی په وخت کښې فردوسی پکښې پهلوانی ښکاره کړه وروسته بيا وړورو قصو او افسانو له نظم نه نثر ته انتقال شروع کړ او له نظم سره ئې تقريباً وداع وکړه نو ويلی شو چه په پښتو کښې هم ځينې افسانی ډېرې پخوانۍ دی چه نه ئې ويونکی او جوړونکی پېژندل کېږی او نه څوك ورته وخت او زمانه ټاکلی شی – مګر دا ګمان بايد ونشی چه په پښتو شعر کښې به وار د واره همدغه اوږدی قصې اولوئې افسانی پيدا شوی وی او همدغه به زمونږ د ادب شروع او آغاز وی ځکه چه د دغسی قصو جوړول او په شعر کښې را وستل ډېر زيات قوت او اقتدار غواړی د شعر ابتدائي مرحله بايد ډېر ساده کيف ولری او بسيط رنګ پکښې ولېدل شی.

زما په شخصی عقيده د پښتو لمړی شعر بايد د لنډۍ په صورت وی او همدغه د پښتو لنډۍ چه زمونږ د ملی ادب يوه غوره او خوندوره برخه ده چه اوس پکښې د پښتو دعالی او لوړ ادب ښې ښې نمونی پيدا کېږی د پښتو شعر آغاز هم کېدلی شی مګر دا خبره چه د اول وخت لنډۍ به کومی وی؟ او کومې لنډۍ به په کوم وخت کښې د پښتو د شعر لمړنۍ پټۍ وی؟ ډېره ګرانه معلومېږی چه اوس پکښې څه نشو ويلی او ډېر تحقيق غواړی. هر کله چه د دغی پټی دوری هر څه لاتر اوسه پوری زمونږ له نظره پټ دی او د ليکونکو له تبصری لاندی نه دی راغلی په خصوصياتو او مميزاتو کښې ئې هم په تفصيل سره څه نشو ويلی او د يوی اجمالی نظريې په ډول همدومره وايو چه په دغه رومانتيکی دوره کښې د پښتو شعر د خپل ساده حيات په لحاظ د نثر قدر ظرفيت او استعداد درلود چه هر راز رزمی قصی او عشقی افسانی پکښې ويل کېدی او د وزن او قافيې په لحاظ يې هم لکه د نن ورځی مثنوی له شاعر سره زياته مرسته کوله مګر د دی لامله چه پس له څو پيتو او مصرو پکښې قافيه بدلېږی او رنګينی پيدا کوی له مثنوی څخه زيات جذابيت لری او تر آخره خپل خوږوالی ساتی.

په دغه دوره کښې دغه کلاسيکی تشبيهات او استعاری په دغه رنګ نه لېدل کېږی او تعبيرات هم ټول ساده او عام فهمه دی- مطالب او مضامين هم په تصويری او تمثيلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول دی چه خطابی آهنګ او د امر و نهی لهجه پکښې په دغه ډول چه په کلاسیکی اشعارو کښې ئې وینو نشته یعنی دغه تعلیمی او تدریسی لهجه هلته نه څرګندیږی او مضامین هم د احساس او اعجاب په اثر د شعر په لمن کښې لوېدلی دی. سړی چه د انسان شعوری مراحل په نظر کښې نیسی او شعر ته د معنی او مفهوم په لحاظ ګوری داسی ایسی چه اول به فخری او حماسی اشعار په یوه بسیط او ساده ډول پیدا شوی وی او بیا به د عشق او جمال پرستۍ نغمی اروېدل شوی وی، وروسته تر دې به د اخلاقی او تعلیمی اشعار او بیا عرفانی او تصوفی شعرونه میدان ته راوتلی وی او کوم سیاسی او انتباهی نظمونه چه اوس وینو دا به له ټولو وروسته زیږېدلی وی.

دغه تقسیم چه د معنی او مضمون په لحاظ د یوی نظریې په ډول وښودل شو، زمونږ پښتو شعر چه اوس د دی وخت د معلوماتو له قراره له کوم وخته شروع کېږی دغه دورې په همدغه ترتیب ښئ، ځکه چه زمونږ تر ټولو پخوانی او لمړی شعر چه اوس مونږ ته معلوم دی هماغه د امیر کروړ فخری او حماسی شعر دی چه د مخه وښودل شو مګر مونږ دا نشو ویلی چه پخوا تر دغه شعره به د پښتو کوم بل عشقي غزل یا کوم بل راز شعر بیخي نه وي او له همدغه شعر نه به وروسته دا نورې دورې شروع شوی وي. ښائي چه مونږ به تر دغه شعره د مخه هم ډیر بل راز اشعار پیدا کړی شو مګر دلته مو مطلب دادی چه تر دغه شعر را پدې خوا په مجمل ډول مونږ ته د دغو دورو ترتیب څه نه څه معلومیږي.

له دغه شعر نه را پدې خوا د روښانیانو تر وخته پورې مونږ په پښتو شعر کښې د مضمون او معنی په لحاظ درې عنصره په واضح او ښکاره ډول وینو، چه حماسي، عشقي او دیني و اخلاقي اشعار ورته ویلی شو.

د حماسیاتو نمونه خو هماغه د امیر کروړ شعر دی چه فی الحاله د پښتو لمړی شعر بلل کیږي. وروسته تر دغه شعره څو نور پاخه او قوي شعرونه هم مونږ ته پټه خزانه راښئ چه دلته ئې د ښاغلی حبیبي له یوه کنفرانس څخه را اخلو چه د آریانا په مجله کښې نشر شویدی او د پښتو د ادب غوره او پخوانی سندرې ورته ویلی شو، چه له خپل زاړه آهنګ څخه هم خپل قدامت او پخوانی توب ښئ لکه چه د شیخ رضی او نصر یوه مکاتبه چه دغه دوه د تره زامن د (۳۵۱) په حدودو کښې یم له بله په شعر خبرې کوي او په دغه وخت کښې د پښتو د کلماتو تغیر او تصریف او استعمال هم راښئ چه بل راز رنګ او بڼه لري، شعرونه دادي:

(۱) شیخ رضی نصر د شیخ حمید ځوی ته لیکي:

د الحاد پر لور دی تر پلل — گروه دی زمونږ وکوراوه
مونږ رو ښلی په زیار نه — تا په تورو توراوه
لرغون ولی گروهیدلی — چه دې گوښی اړاوه
هغه گروه دی اوس اړه کړه — چه پلرو دی رڼاوه
لودی ستا په نامه سپك سو — که هر څو مو درناوه
نصره نه موئې له کهاله — لودی نه ئې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له گروهه — دور ځلوی په رغاوه

(۲) نصر د شیخ رضی جواب داسې لیکي:

د الحاد په تور تورن سوم — زه لرغون خو ملحد نه یم
زما د ښنه هسی تور کړی — که ملحد یم د دښنه یم
له اسلامه نه تر پلمه — تورانو څخه په تر پله یم
گروه می هغه لرغونی دی — اوس هم کروړ په لرغونه یم
د اسلام پر هسك به ځلم — وتورانوته تیاره یم
د لودی ځوی سنتی یم — د حمید د لوړ کهاله یم

تورانی دښن چه وائی — زه له ګروهه په اړه یم
دائی تور تاسی دروهوی — زه مومن ستاسی پرتله یم
د دښنو وینا مغږه — زه لودی یمه څو زه یم

پدی دوه شعرو کښې سړي ته معلومیږي چه د هغه وخت ځینې اشتقات بل راز و، او اوس بل راز شوی دی لکه: روښلی- وتوراوه- په کاوه- ځلم- دروهوی مغږه او داسی نور ... همدارنګه په هغه وخت کښې ځینې کلمات مستعمل و، چه اوس نه دی لکه:
ګروه، وکوراوه، ګروهېدلی، اړه کړ، رغاده، دورځلوی، کروړ او داسی نور ...
د همدغه وخت له اشعارو څخه د بیت نیکه یو مناجاتی شعر هم د پښتانه شعرا په لمړی جز کښې ښودل شویدی چه سړی پکښې د خدای مینه، د قدرة جلال او جبروت د هغه وخت د شعر خوند او کیف مومی چه هغه دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویه خدایه لویه خدایه | ستا په مینه په هر ځایه
غرو ولاړ دی د رناوی کنبي | ټوله ژوی په زاری کنبي
دلته دی د غرو لمني | زمونږ کبردی دی پکنبي پلني
دا وکړی ډیر کړی خدایه | لویه خدایه لویه خدایه
دلته لږ زمونږ اوربل دی | وور کورګی دی وور بر جل دی
مینه ستا کنبي مونږ مېشته یو | بل د چا په مله تله نه یو
هسك او مرکه نغښته ستا ده | د مړو وده له تا ده
دا پالنه ستا ده خدایه | لویه خدایه لویه خدایه

له (۴۰۰ هـ) راپدی خوا پټه خزانه مونږ ته د خربنبون چه د سړبن ځوی دی او د شیخ اسماعیل چه د بیټ نیکه زوی دی دوه شعرونه راښئ چه دغه دوه د تره زامن ئي د بېلتون او بېلېدو په وخت کنبي یو بل ته وائی او داسی آهنګ لری لکه چه دوه مین او خواږه یاران یو له بله بېلېږی، یعنی سړی لکه د دوه مینو سوی ناری داسی ایسی او د آدم او درخانۍ د مینی یادونه کوی. شعرونه دا دي:

(۱) شیخ اسماعیل د خربنبون د تلو په نسبت وائی:

که یون دی یون دی مخکنبي بېلتون دی | له کسي غره څخه ځی خربنبون دی
که وروره وروره خربنبون وروره! | ته چه بېلتون کړی زما ویر ته ګوره
چه ځی مرغی له توری کرغی له | همزولی پاته ځی څه برغی له
د خدای دپاره خربنبون یاره | چه هېرمو نکړی زمونږ کهول واړه
زړه می رپېږی یار می بېلېږی | بېلتون ئی اور دی ځان پری سوزیږی

(۲) خربنبون د شیخ اسماعیل په جواب کنبي وائي:

بېلتانه ناره می وسوه په کور باندی | نه پوهېږم چه به څه وی پېښ په وراندی
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو | دواړه سترګی می په وینو دی ژړاندي
اسماعیله ستا نارومی زړه سوری که | بېلتانه خربنبون بیا له تا پردی که
نه هېرېږی که می بیا نه ستا یادی که | په چړو د ویربه پری سی د زړه میراندی
څمه څمه چه اورډ یون می دی ومخ ته | دیانه څوری به واچوم وترخ ته
ستاسی یاد به می وی بس د زړه وسخ ته | که دا مځکه غرونه ټول سی لاندی باندي

څوك چه دی دوه شعرو ته په اول نظر وګوری پوهېږی چه د خربنبون او شیخ اسماعیل لهجه د شیخ رضی او نصر له لهجي څخه زښت ډېر فرق لری ځکه چه د دی دواړو وینا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمونږ او تاسی خبرو ته ډېری نږدې دی او محاوره ئې د دې وخت محاوری ته بیخی قریبه ده مګر بیا هم د کلام سیاق او روش ئې په پخوانیتوب شاهدی لی.
په همدغه وخت یعنی د (۴۲۵) په شاوخوا کښې د شیخ اسعد سوری یوه قصیده هم پټه خزانه راښئ چه هم پکښې د پخوانیتوب آثار ښه ډېر لیدل کېږی او هم په دغه وخت کښې د پښتو د شاعرۍ ښه قوت ښئ او دا ورځنی معلومېږی چه دغه راز شعر ویل د ویونکی زیات اقتدار او یو عمومی استعداد او آمادګی غواړی- پدی قصیده کښې که څه هم ځینی کلمات لکه: فلك، بهار- ګل، خار- خونخوار- هزار- دار- انتقال- نیسان- نثار- سوګوار- کهسارا او داسی نور لیدل کېږی چه په مخکښېنو اشعارو کښې په دغه رنګ کلمات نه ګورو او دلته د یوې نوې اغېزی او رنګ بدلولو په ډول په دغه شعر کښې لیدل کېږی مګر ډېر نور داسی کلمات او اصطلاحات و محاورات هم شته چه دا قصیده د پښتو د ادب یوه لوړه، غوره او پخوانۍ نمونه معرفی کوی.
قصیده دا ده:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار ... ز مولوی هر ګل چه خاندی په بهار
هر غټول چه په بېدیا غوړېده وکا ... رېژوی ئې پانی تاندی تار په تار
ډېر مخونه د فلك څپېړه شنه کا ... ډېر سرونه کا تر خاورو لاندی راز
د واکمن له سره خول پری باسی مړسی ... د بی وزلو وینی توی کاندی خونخوار
چه له برمه ئې زمری رپی رنګلو کښې ... له اوکوبه ئې ډاری تیر و جبار
هم ئې غشی سکڼی ډال د ژوبلو رو ... رستمان ځنی ځغلا کاندی په ډار
چه ئې ملا وی نه کړیږی په غښتلیو ... دا فلك پروکاڅه کاری ګذار
په یوه ګردښت ئې پرېباسی له برمه ... نه ئې غشی د لیندی وی نه ئې سار
څه تېری څه ظلم کاندی ای لکه! ... ستا له لاسه نه دی هیڅ ګل بی له خار
په ویرژلو لورنکړی په زړه کراړیه ... پرنتلو اوروی د غم ناتار
هیڅ روغی مې په زړه نسته ستا له ځوره ... بېلوی په ژړا ژړمین له یار
له تېریو دی اوښی څاڅی له اوریځیو ... چینی ژاړی په ورڅ ورڅ ستا له شنار
نه به لاس له ځوره واخلی نه به لوری ... نه به ملا کړی له بی وزلو له ترار
نه به زړه سوزوی په هېچا باندی ... نه به پریوزې له ګردښته له مدار
نه به وصل کړی مین له بل مینه ... نه به و درملې ټپونه د افګار
ستا له لاسه دی پراته ژوبل ږګیروی کا ... هر پلو ته ټپی زړونه په ځار ځار
کله غوڅی کاندی مراندې د زړګیو ... کله تېر باسی وګړی هوښیار
کله ټکی واچوی په نازولیو ... کله څیری کړی ګرېوان د نمنځنی چار
کله غورځوی واکمن له پلازونو ... کله کښېنوی په خاورو کښې بادار
زمونږ پر زړونو دی نن یا یو غشی وویشت ... ودی ژوبلله پر دی غشی هزار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر سوریو باندې ویر پرېووت له پاسه ... محمد واکمن چه ولاړی په بل دار
یو وار سو اسیر پر لاس د میرخمنو ... انتقال ئی وکړ قبر له بل وار
په سماوئی ودان آهنګران و ... په ټپنکه وپر درست جهان او ښار
د محمود د ژوبلو رو په لاست کښېووت ... چه غزنه ته ئی باتلی په تلوار
ننګیالیو له قید مړینه ده ځکه ... ستائی والوتله هسك ته پردی لار
تر نړی ئی غوره خاوری هدیره کا ... د زمریو په بېړیو کله وی ښوار
په دی ویر د غورو ګړی تورنمری شول ... په دی ویر رڼا تیاره سوله د ښار
ګوره ښاخی رڼی اوښې د دی غرونو ... دا کړونکی ساندی لی په شورهار
نه هغه زرغا د غرو نو په بیدیا ده ... نه د رزکو په مسادی کتهار
نه غټول بیا زرغونیږی په لاښونو ... نه بامی بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځی کاروان د مشکو ... نه را درومی غور ته بیا جوپی د شار
د پسرلی اوره تودی اوښی تویوینه ... مرغلری به نیسان نکړی نثار
دا په څه چه محمد ولاړ له نړیه ... په ویرنه ئی سوغور ټول سوګوار
نه ښکاریږی هغه سور د سور په لتو ... نه ځلېږی هغه لمر پر دې دیار
چه به نجلیو په نخا پکښې خندله ... چه به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
هغه غور په ویر ناتار د واکمن کښنوست ... هغه غور سو د جاندم غوندی سور آر
لاس دی مات سه ای فلکه چه وی وکا ... محمد غوندی زمری د مړینی ښکار
شین زړګی فلکه ولی لاولاړ ئی ... ای د غور غرونو پر څه نشوی غبار
مځکی ولی په رېږد لونه پرېوزی ... لاندې باندې سه چه ورك شی دا شعار
چه زمری غوندی واکمن ځی له جهانه ... چه څوك نکړی په نړی باندی قرار
سخ په تا ای محمد د غور لمر وې ... په نړی به نه وی ستا د عدل سار
ته پر ننګه وی ولاړ په ننګ کښې مړسوی ... هم پر ننګه دی په ننګه کاځان جار
که سوری دی په تک ویر کاندی ویرمن سول ... هم به ویاړی ستا په نوم ستا په ټبار
په جنت که دې وتون زمونږ واکمنه ... هم په تا دی وی ډېر لور د غفار

دا قصیده شیخ اسعد سوری د امیر محمد سوری د مړینې او بندیتوب په نسبت ویلی ده چه دغه نومړی پادشاه د سلطان محمود د تاخت و تاز په وخت په غور کښې بندی ونیول شو او هماغسی بندی غزنی ته را واستول شو خو په لاره کښې ئې بندیتوب په مړینه بدل شو.

پدې قصیده کښې هم ډېر پخوانی تصریفات او زره صرف و نحوه زاړه لغات وینو چه له دی لاندینیو کلماتو څخه معلومیږی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(رپی- ډاری- ژوبلور- زمولوی- ځغلا- لور- روغی- درملی- ودی ژوبلله- سماو- زرغا- رېږدل) او داسی نور ... چه اوس ئې د نن ورځی په محاوره کښې نه ګورو او نا اشنا ایسی.

ادبی تعبیرات او خواږه محاورات هم پکښې په ښه پیمانه ځای شویدی چه د فلك ظلم او سنګدلی، د دغه پادشاه شهامت او د ده په حال د هر چا او هر شی تاثیر او د زمان و مکان بل رازوالی سړی ته په بدیعو او عجیبو الفاظو کښې ښئ لکه وګړی تورنمری کېدل، د غرونو رتې او ښې خځېدل د ګرونګی ساندی- د وریځو ژړا- د زړګیو مراندی غوځول- په نازولوېکی اچول- آسمان ته په زړه کړاړویل- د زمرو رپې- په غشو باندی ډال سکېل- د رستمانو ځغلا- د واکمنو له سره خول پری ایستل- د زرکو په مسا کتهار- د پسرلی د اورو تودی اوښې تویول.

او بیا د دی ټولو په اخر کښې د شنه زړګی خاوند یعنی فلك ته دارنګه خطاب چه ولی ولاړېې؟ او د غور غرونو ته ویل چه ولی نه غبار کېږئ؟ او بیا ځمکی ته امر کول چه ولی په رېږدلو نه پرېوزی او ولی نه لاندی باندی کېږی چه دغه شعار ورك شی- دغه راز شاعرانه تعبیرات هماغه ادبی سحرونه دی چه وینا شعر کوی او په شعر کښې یو بل راز کیف و اثر پیدا کوی.

کوم ادبی قوت چه په دغه قصیده کښې وینو او ښه تعبیر هم تړینه نشو کولی بیا ئې د پښتو په یوه بل شعر کښې دوه سوه کاله وروسته یعنی تر (۶۰۰ هـ) وروسته د شیخ متی په یوه مناجات کښې ګورو چه د لوی خدای محبت، د جمال نندارہ د عشق لیوالتیا او د حقیقت و عرفان رڼاوی پکښې په ډېر شاعرانه کیف معلومېږی او سړی ویلی شی چه دغه راز پوخ او ښکلی شعربه په ډېرو ژبو کښې په دغومره عمر او پخوانیتوب خدازده چه پیدا کړو:

شعر دا دی:

پـر لويـو غـرو هـم پـه دښـتو کښـې	پـه لـوی سـهار پـه نیمـو شـپو کښـې
پـه غـاړه ږغ او پـه شـپيلکو کښـې	يـا د ويـر ژلـو پـه شـپېلو کښـې
ټـول سـتا د يـاد نـاری سـوری دی	د سـتا د مينـی ننـداری دی
جنـډی زرغـون کـه پـه بيـديا دی	د بـربڼ خواتـه پـه خنـدا دی
ترنـك چـه خـر دی پـه ژړا دی	دا ټـول اغـېز د مينـی سـتا دی
ټولـه ښـکلا دی سـتا لـه لاسـه	ای د پاسـوالو پاسـه پاسـه
کـه لمـر روښـانه مـخ ئـی سـپين دی	يـا د سـپوږمیه تنـدی وريـن دی
کـه غـر دی ښـکلی پـر تمـين دی	لکـه هنـداره مـخ د سـين دی

ستا د ښکلا دا پلوشه ده — دا ئې يو سپکه ننداره ده
دلته لوی غرونه زرغونېږي — د ژوند ورمی پکښې چلېږی
بورا وی شاوخوا کرېږی — سترګې ليدو ته ئې هيښېږی
لويه خاونده ټولو ته ئې — تل د نړۍ په ښکلېده ئې
خاونده ښکلي ستا جمال دی — ښکاره ئې لور په لور کمال دی
که ورځ که شپه که پېړۍ کال دی — ستا د قدرت کمکی مثال دی
ستا د لور ونويوه رڼا ده — دلته چه جوړه تماشا ده
زړه مې دا ستا د مينې کور دی — سوی د عشق په سوزند اور دی
رپ ئې وتا ته ستا پر لور دی — بې له دی هېڅ دی ورك ئې پلور دی
ستا د جمال په ليدو ښاد دی — که نه وی دغه نور برباد دی
په غرو کښې ستا د عشق شپېلکی دی — د دی نړۍ په عشق سمي دی
که غټ که ووړکه پنډېنری دی — ستا د جمال څری هر شی دی
چه پر دنيا مې سترګې پری سوی — ستا د جمال په ننداری سوی
نه هسك نه مځکه وه تورتم و — تياره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابليس نه ئې آدم و — ستا د جمال سو چه پرتم و
چه سو ښکاره ښکلی دنيا سوه — د پنځ پر لوری ئې رڼا سوه
زه چه څرګند پردی د نيا سوم — د ښکلي مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندی شيدا سوم — له خپلی ستی را جلا سوم
په ژړا ژاړم چه بېلتون دی — يمه پرديسی بل مې تون دی
وګړو ولی متی ژاړی — سوری ئې اوری غاړی غاړی
څه غواړی؟ څه وائې څه باړی؟ — خپل تون او تورو کلی غواړی
چونی چه ببل شی نيمه خواسی — تل ئې د بڼ په لور ژړا سی

پدی شعر کښې شاعر د قدرت په ټولو مظاهرو کښې يوه خدائی مينه او جمال ګوری او په دنيا کښې يو داراز سير کوی چه بی له شاعره ئی بل هېڅوك نشي کولی.
دلته شاعر په لويو غرو او دښتو کښې، د سهار په رڼا او د نيمی شپې په تياره کښې، د ويرژلو په شپېليو او د ګلونو په پاڼو کښې، د خړو او سپينو دريابو په تماشا، د لمر او سپوږمۍ په سپين مخ، د غره په ښکليتوب او عظمت کښې، د ژوند په ورمو او د بوراګانو په کرېدو کښې په شپو ورځو، کلونو او پېړيو کښې همدغه يو شی ګوری چه دی ورځنی د ښکلا په پلوشه، د مينی په نندارہ او د قدرت په يوه کمکی مثال تعبير کوی او بيا وائی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه زړه د عشق او مینې کور دی او په همدغه قیمتی متاع قیمت پیدا کوی، په همدغه ننداره ژوند او خوشحالی کوی او په هر ځای او هر شی کښې دغه تماشا ګوری.
د نړۍ سمی په عشق سره دی او دنیا ټوله د جمال په رڼا کښې پیدا شوه، ما چه دنیا ته کتلی د جمال په نندارہ او د ښکلی مخ په تماشا یم، د همدغه جمال په تماشا شیدا او له خپلی ستی جلا شوم ځکه لکه یو مسافر د بیلتون له لاسه ژاړم او لکه له ټولګی بیل چونی نیمه خوایم. د شیخ متی له دغه مناجات او ځینو نورو اشعارو څخه د (۴۲۰) په حدودو کښې ویل شویدی معلومیږی چه په دغه وخت کښې د پښتو شعر په ښه قوت کښې و، او ښه ښه شاعران ئې درلوده چه د اشعارو نمونې ئې متاسفانه ډیری لږی په لاس راغلی دی مګر له همدغو لږو نمونو نه هم معلومیږی چه د پښتو شعر په دغه وخت کښې څه رنګ او څه ښیګڼی لرلې؟ د شیخ متی مناجات خو مو ولید اوس د دغه وخت یو بل شعر چه د قطب الدین بختیار دی او د عشق و مینی سوی پکښې لیدل کیږی وګوری! دا شاعر هم له (۴۰۰ هـ) څخه شل دیرش کاله وروسته مړ شویدی.
شعر دا دی:

ویـر مـی زړه سـوری سـوری کـړ   راتـــه وګـــوره ملـــــوکی!
پـــه بیلتـــون کښـــې دې وباســـم   لـــه خوږمنـــه زړګـــی کـــوکی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

د بیلتـــون اورونـــه بـــل دی   هـــر ګـــړی مـــی زړګـــی ســـوزی
لیـــونی یمـــــه د مینـــــی   ســـوزم زه لکـــه پیلـــوځی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

غـــــوړولی دی او ر بــــل دی   اور زمـــا پـــه زړګـــی بـــل دی
زه بختیـــار خـــاوري ایـــري شـــوم   پـــه اور ســـوی مـــی ګوګـــل دی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګورئ پدې ساده او روان شعر کښې چه هيڅ راز تکلف نه ليدل کيږي څومره خوږوالی او سوی ليدل کيږي او په عين سادګی کښې څه سوزناك اثر دی. په ظاهر کښې ډيرې ساده خبرې دي مګر هر څوك پوهيږي چه يو مؤثر شعر او ښه نغمه ده، آهنګ او تعبيرات او خطاب ئې د پښتو اېسي او په رښتيا له يوه خوږمن زړګی نه راوتلی دی.

تر (۴۰۰ هـ) پوری چه مونږ د پښتو اشعارو ګورو شعر راته يوه روحانی نغمه او د زړه غګ معلومېږی چه له تکليف او تصنع څخه ئې لمن پاکه ده او نهايت ساده ښايست لری، مګر وروسته تر دی ورته دغه حال نه دی پاته شوی او ورو رو لکه د هوا مرغه زمکی ته راښکته شوی او خپله هغه لوړتيا ئی نه ده ساتلی، د مغلو د خړسيلاب له راتګ سره ئې خپل هر څه ورك کړي دی او کله کله د محض نظم په بڼه هم ښکاره شويدی، له دغه وخته را پدی خوا د پښتو شاعران او د پښتو شعر ډېر لږ او ډېر ضعيف معلومېږی تر څو چه د روښانيانو په دوره کښې بيا سر را جګوی او د ختګو له دورې نه ئی يو بل راز حيات شروع کېږی او له دغه وخته بيا پکښې ځينی تحولات څرګندېږی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښانيانو دوره

د پښتو او پښتونخوا خزان چه له شپږم قرنه را پدی خوا شروع کیږی او په اوم هـ قرن کښې د پښتو د ادبی کاروانو بلې لمبې له نظره غائبیږی د پښتو هر څه د مغلوله خړو سېلابونه ضرر مومی او پدې هیواد کښې بی د تورو لړو، زورورو سیلیو، راز راز طوفانو، او وېرووونکو هیبتناکو تیارو څخه نور څه نه لیدل کیږی یا په بل عبارت په موښ باندی یوه د بدبختۍ توره شپه راځی چه څو قرنه عمر لری او لکه د هجر شپه بیخی سبا کیږی نه چه ناځاپه د لسم قرن په ۳۲ کال یوه د امید رڼا پیدا کیږی او د عبدالله انصاری په کور کښې یو طفل دنیا ته راځی چه په دغه وخت کښې هېڅوك ورځنی نه دی خبر چه دا څوك دی او څه کوی؟ مګر وروسته ئې ټول پېژنی چه د پښتون په علمی، ادبی او سیاسی حیات کښې ډېره اغېزه او لوی تاثیر لری چه څوك ورته پیر روښان او څوك پیر تاريك وائی، په پیری کښې خوئې هېڅوك شك نلری مګر رڼا او تیاره ئې د بحث لاندی ده، او دا هم څه ګرانه خبره نه ده، هر سړی دوستانو ته یو راز او دښمنانو ته بل راز ایسی د څوارلسمی شپې سپوږمۍ که د یوه کاروان او قافلی دپاره رڼا لری دغلو دپاره په حقیقت کښې همدغه شپه تیاره ده دا بحث زموږ په بحث او بیان کښې څه اصلی برخه نلری ځکه ورځنی په څنګ تیرېږو او وایو چه روښان هر څه چه و او هر څه ئې چه خلق بولی د پښتو په علمی او ادبی خدمت او د پښتو په عرفانی او ملی خدمت کښې ستره برخه لری او د ده په نمسیانو او پیروانو کښې لکه میرزا خان انصاری، دولت لوانی دیوان لرونکی پاخه شاعران پېژنو چه د پښتو د شعر او شاعری ډیوه ئی بله کړی او زموږ هغه مړه اوربه ئی ببرته تازه او روښانه کړیدی- موږ دلته د همدغو دوو شاعرانو په شعر او شاعری خبری کوو او دغه شاعری د پښتو د شعر یوه نوې دوره بولو ځکه چه دغه شعر د رنګ او بڼی په لحاظ له ماضی او مستقبل نه ځان بېلوی او بل راز ایسی.

د مخه مو وویل چه تر روښانیانو پخوا د پښتو شعر د مضمون او معنی په لحاظ دری عنصره درلوده چه په حماسی عشقی او دینی اشعارو ورځنی تعبیر کیږی. مګر هغه حماسیات د څېکو د دوری له حماسیاتو څخه فرق او مخصوص رنګ لری ځکه چه د څېکو د وخت حماسیات په ملی احساس بنا دی او هلته دینی رنګ غالب ښکاره کیږی- د روښانیانو په عصر او زمانه کښې د پښتو شعر وار د واره تصوفی بڼه پیدا کړه او سرحد ئی له فلسفی سره ډېر نزدی شو، کومه عام فهمی او ساده ګی چه د پښتو شعر لرله هغه په رموزی او پیچیده مضامینو بدله شوه او باریکو افکارو پکښې ځای ونیو- د دی دوری

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړی شاعران او امامان میرزا خان انصاری او وروسته تر ده دولت لواڼی بلل کېږی، دوی دواړه مخلص او ارزانی هم خپل ملګری ښئ او په شعر کښې ښه برخه ورکوی چه ټول د میا روښان شاګردان او پیروان بلل کېږی او د پښتو په شعر کښې ئې علمی کیف او تدقیقی شعور پیدا کړیدی. پدی دوره کښې که څه هم د موضوع په لحاظ شعر خپل مخ بلی خواته ګرزولی او خپله قبله ئې بدله کړېده مګر شاعرانه مزاج پکښې ښه روزل شوی او شاعریت یو علمی او عرفانی حیثیت موندلی دی، پدې وخت کښې د پښتو شعر د معنوی تحول په لحاظ له پخوانۍ دورې ښخی ځان ښېلوی او نوی دوره حسابېږی، د دی دوری په اشعارو کښې سړی ته یو بل عالم او نوی دنیا ځلېږی چه هر څوك ورځنی تعبیر نشی کولی دلته عشق او جمال هم بل کیف او بل ډول پیدا کړېدی او دنیا ته هم له بلی خوا کتل شوېدی، شاعر له محسوساتو هغه خوا نور څه ګوری او داسی خبری کوی چه هر څوك ئې معنی نشی کولی، په دغه وخت کښې نه پوهېږو چه د ما وراء المادی فلسفه د شعر محفل ته راغلی ده او که شاعر د خپل خیال په رڼا کښې فلسفی دنیا لیدلی ده چه د حسن او جمال اصلی مرکز ته اشارتونه کوی او د ګلزار په لیدو د بهار ثنا وائی.

د دې دورې لمړی پهلوان میرزا خان انصاری دی چه دلته ئې په شعر او شاعری باندی خبری کوو:

میرزا انصاری د یوولسمی پېړی شاعر چه په (۱۰۴۰ ه) کښې وفات شویدی اصلی نوم ئې فتح خان دی او د خپلی استوګنی ځای خیبر ښئ دی د پیر روښان له ټینګو مریدانو او پیروانو څخه ګڼل کېږی او خپله ټوله رڼا د روښان د جلوې اثر بولی او وائې:

ای میرزا روښان په هر لوری جلوه کا
د تبـریـز افتـاب را وخوت له بنیره

یعنې میرزا هم د پښتنو مولانای روم دی چه د ده شمس تبریز هم پښتون دی او په میا روښان شهرت لری څنګه چه رومی د خپل تبریزی پیر د برکت په رڼا کښې هر څه ګوري او ځان د هغه پیرو معرفی کوی دغه شان انصاری هم وائی:

د میرزا کلام روښان دی- پیرروښان له برکته

دا متصوف او عارف شاعر چه پخپلو عارفانه اشعارو کښې سړی ته عطار او رومی او سنائی یا دا راز نور د معنی شاعران یادوی د شعر په سکندری آئینه یا جهان نما جام کښې خلقو ته یو بل عالم ښئ او سړی له عرفانی اسرارو سره اشنا کوی د همدی لامله د ده یو رموزی رنګ او آهنګ لری چه هر څوك پری پوره نشی پوهېدلی- دی په حقیقت کښې

د عرفانی افکارو او نظریاتو په لحاظ عیناً (روښان) دی چه وروسته شاعر شوی دی او یوازی ظاهری بڼه بدله کړیده لکه چه پخپله وائی:

د میرزا په خوله وئیږم

یو روښان بی رنګه زه یم

میرزا که څه هم د دې ښکاره عالم زیبائی او ښایست پوره لیدلی دی مګر معنوی جمال ته ئی هم په ځیر ځیر کتلی او هغه عالم ورته لا ښایسته ښکاره شویدی همدغه سبب دی چه عرفانی او علمی جمال ته ئی ځان رسولی او په دغه روښانه ډیوه ئې نور هر څه بدل کړیدی لکه چه له دې لاندې بیتو څخه ئې دا حقیقت ښه څرګندیږی:

زه دې تل وینم زما ساقی دلسوزه	چه د شپې دې رڼا زیاته ده له روزه
د صورت عالم که هر څو ښایسته وی	د معنی زیبائی زیاته ده هنوزه
عارفان دې پخپل علم ښایسته کړه	او د دم نته د هر زنده په پوزه
ته به بار د امانت زغملای نشی	د صلاح په لار څړه ځه نوآموزه
لوی کامل د دواړو کونو پهلوان دی	په مدد ئی قافله تر ځایه بوزه
که صراط پرکم دلیلو توره شپه ده	د مرشد نغو ته ډیوه ګڼه افروزه
ښه پتنګ چه ډیوه ولیده روښانه	په لیدو ئې پټه مینه کړه عیانه
بینائی په روښنائی باندی شیدا شوه	د خپل ځان خبرئی بیا مونده له ځانه
په سوومرګ ئې د وصال دپاره وغوښت	په ژوندون شوه جدائی پر باندی ګرانه
په خاطر ئی تل تر تله نوبهار شه	د ګلزاراندوه ئی نشته له خزانه
هر زمان ئی د معنی په سترګو ګوری	په هر څه کښې هر نشان دی بی نشانه

میرزا د هست و نیست، وجود او عدم په ژوره معنی کښې هم غوټې وهلی او ډېر عمیق یکښې ننوتلی دی چه د همدغی ژوری کتنی په اثر کښې د وحدة الوجود په فلسفه قایل شوی او د تناسخ رنګ هم د ده په افکارو کښې ځای ځای څرګندیږی د نمونې په ډول د ده د دیوان دا لاندې بیتونه وګورئ!

(۱)

زه به څه وایم چه څه یم	نیست و هست واړه په ده یم
هر چه نیست شی له هستی نه	د هستی معنی ئی زه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وصال په هوا ځمه | د دې لامکان مرغه يم
گه ذره د لمر په مخکښې | ګهی غوټه پر اوبه يم
يو خلور عنصر مې واغوست | د آسمان پر مخ اوده يم
له وحدته په کثرت شوم | هغه نشته چه زه نه يم
زه شنوا په کل غوږونو | دانائی د هر يوه يم
توانائی مې په هر چا کښې | بينائی د هر ليمه يم
ارادت مې دی له واړه | بيا راضی په دا خپل کړه يم
له بدانو مې بدی ده | له نيکانو سره ښه يم
د نيکبخت په برخه شهد | د کمبخت په ځان لشه يم
له هر چا يم په هر څه کښې | خزان نلرم تازه يم
د ميرزا په خوله وئيږم | يو روښان بی مثله زه يم

(۲)

دا کلام د حقیقت په ژبه وایم | لکه ذات په هر صفات کښې خیسرستایم
زه کښې د نباتاتو واړه ساتم | هم ژغروی د زنده سرو واړه یم
یکه تنها لکه الف یم بی نقطه | په یوه وجود محیط په کل اشیایم
په یقین یقین نزدی په ګمان لری | په دیدن له دواړو کونو ماورایم
د نیکانو سره ښه بدیم له بدو | و هر چاوته د خپل عمل سزا یم
و عارف ته څره مخ یم په هر لوری | د دوبین پر مخ ګمان زه ئی تر شایم
زما ذات په دواړو کونو نه ځائیږی | په قفس کښې وئیدلی د میرزا یم

د دې دوه شعرونو اشاراتو او سترګکو نو څخه به دا معلومه شوی وی چه د میرزا په اشعارو کښې د تصوف، عرفان او فلسفی ډیرې رڼا وې ګډې شویدی او راز راز جلوې پکښې لیدل کیږی دا د میرزا ډیر عرفانی او شاعرانه اقتدار دی چه دغه راز لوړ او پیچلی مضمونو نه په دغه ډول په شعر کښې ادا کولی شی او سره له دې ټولو اشکالاتو چه د مضمون او مفهوم له کبله د ده په مخکښې شته شاعرانه آهنګ هم نه پریږدی او خپل کلام ته وچ فلسفی رنګ نه ورکوی- که تاسی د میرزا اشعارو ته ښه ځیر شی ډیر ځله داسی شعرونه پیښیږی چه سږی په معنی ښه نه پوهیږی مګر په خوندئې پوهیږی- د ده اشعار هم لکه د موسیقی نغمې یا لکه د بلبلو سوې سندرې سړی ته راز راز تخیلات او خوندور خاطرات پیدا کوی مګر په کلماتو او الفاظو ئی هر څوک نشی پوهیدلی د نمونی دپاره ئې دا څو نور شعرونه هم ولولئ:

(۱)

چه د یار په نامه مینه دم په دم کړم — دغه یاد به ئې د خوږ خاطر مرهم کړم
د جهان و هوسونو ته مې شا شوه — مشغولا په هر زمان د یار په غم کړم
په سپین مخ به سپینی اوښی زغلومه — پر دا یخ به د حباب صورت رقم کړم
دا حباب چه د دریاب په مینځ کښې مات شو — رنګ و نوم ئی له دریابه سره سم کړم
عام و خاص په هسې حال را خبر نه دی — چه په کومه تخته کښل په کوم رقم کړم
د کثرت په عددونو قطرات دی — چه فانی خوی ئې فانی شی نوم ئی یم کړم
په یکتا نظر به واړه عالم وینی — کل اشیا به ورته جام لکه د جم کړم
په وروستۍ ورځی د قام پوښتنه نشته — اخرین به تر قدیمه مقدم کړم

(۲)

که یو ځل د زړه له حاله ووئېږم — په رښتیا به په عالم کښې نه ځائېږم
حقیقی ژوندون زما د یار لیده دی — یو زمان ئی بی دیدنه نه پائېږم
د زړه حال مې خپل اشنا وته څرګند دی — او په خلق ملامت یم نه قلبېږم
اشنائی عجب بهار په مخه راغله — جدائی لکه خزان ځنی ترهېږم
دې لاله د زړګی داغ پر پاڼو راوړ — زه اوریځ د نوبهار باندی ورېږم

(۳)

زه څرګند د محبت په ښه بنیادیم — له نیستیه هم په دا هستۍ ابادیم
په ازل مې د اقرار په ژبه و وې — تر ابده وفادار پخپل میعاد یم
امانت چه اسمان زمکی وړلی نشو — اوس ئې زه په دا عاجز صورت عماد یم
په اختیار مې هسی ظلم په ځان وکړ — له دې قصده د جهول په نامه یادیم
که د جهل بار مې لری شی له سره — پی ګمانه د صفی ادم اولاد یم
په اختیار مې له کل نهی لاس وکښلی — بی اختیار دواړو امرو انقیاد یم
په ظاهر صورت دیار له یارۍ ګوښې — په باطن له یاره یو په اعتقاد یم
کل عالم مې په نظر کښې واړه وینم — او هر چېری د اشنا په دیدن ښادیم

(۴)

د بلبل چه اشنائی شوه له سمنه — د دی ګل په مینه راغی تر چمنه
دا تمام صورت د زړه په رضا درومی — او د زړه سفر د سترګو له روزنه
که هر خوی په حجابونو کښې دی نغښتی — د دیدن په مینه واوت له بدنه
اختیارئې د پتنګ تر فهمه ښه شه — چه پر بله لښه پریووت له چلنه
دا شتا محبت زور وربانديې وکړ — دغه اور پری ښایسته شو تر ګلشنه
په باور کښې له جمله اختیاراوت — له مرده ؤسره پروت دی بی کفنه

نه صورت ئی د یوسف بوی ئی د منبکو — او د عشق لوګی ئی ځی له پیرهنه

(۵)

زه چه ډیره ډیره مینه په ګلزار کړم — په هر څه کښي ننداره د دی خپل یار کړم
که طالب په اندیښنو کښي تفکر دی — زه به ئی د محبت په غرر بیدار کړم
یو زمان به فراغت وربانددی نه وی — که زه ځان پخپل دستور ورته سینګار کړم
په هر لور به لاعلاج را پسی ګرزی — چه د خوږ زړ ګوتی مینه ئی مهار کړم
که مجاز د حقیقت له مخه واخلم — دا اورپښتی به تر بله ډیوه ځار کړم

(۶)

څوك ئی څه پېژنی کوم دی — ذات ئي ذات او نوم ئی نوم دی
د مېوی دی هم له لونه — پوخ ئی پوخ دی اوم ئي اوم دی
له ذری دی هم له لمره — بیا له ورمی له نجوم دی
له سردی څخه خزان شو — له ګرمی څخه سموم دی
په نیستی کښي ئی هستی ده — په هستی کښي ئي معدوم دی
مدرس پری نه پوهېږی — دا د سپین علم رقوم دی
په جاهلو کښي اجهل شو — چه له دی علم محروم دی
چه پخپله فضولی که — زړه ئی تور شو رنګ ئي شوم دی
امانت ئی پر ځان واخست — دی جاهل په ځان ظلوم دی
د خپل ځان تر سیوری کښیناست — د ګمان په ساړه موم دی
چه له پته شرك خلاص شی — ګناه نلری معصوم دی
عام و خاص ئی خادمان دی — دی د کل عالم مخدوم دی
روښنائی د کل عالم شو — په هر څه کښي دی مکتوم دی
حیاتی دی د حیات — دانائی د هر معلوم دی
اراده ئی ده له واړو — دی حاکم د هر محکوم دی
ګویائی له ګویاو، — شنوائی د هر مفهوم دی
چه د تن له خوی و مری — دی په خاص رحم مرحوم دی
رنګ په رنګ لښکر ئی جوړ کړ — اوس و خاوری تی هجوم دی
چه د فقر په اورو سو — دغه سوخت په مرز بوم دی
تی باقی صفت وګوره — پر فانی باندی مقسوم دی

د (مرزا) جامه ئی رنګ کړه
یو عجب بی مثله خوم دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رښتيا چه د ميرزا جامه په يوه عجيب خم کښې رنګ شوېده او څه چه دی وائی مدرس ورباندې نشي پوهېدلی ځکه چه دی د سپين علم له رقومه غرېږی او نور له دغه علمه محروم دی، په عامو او خاصو کښې هېڅوك نه پوهېږی چه دی په کومه تخته کښل او په کوم رقم ليك کوی، خلقت ته په يوه عجيب نظر ګوری او وجود د ګمان په ساړه موم بولي، له ژوندو څخه په بی کفنه مړو او بی اختياری تعبير کوی، او وائی چه عالم د مينی په جاذبه بی اختياره يوه سره اورته ځان غورځوی او د ځان ژغورلو هيڅ واك نلری.

وروسته له ميرزا انصاری څخه (دولت نوحانی) هم په شعر او شاعری کښې په ده پسی وری ټول کړی او د ده شاګردی ئی کړېده لکه چه پخپله وائي:

ميرزا ګنج راته خپل کور وشو د غنی شوم   بيهوده منت به ولې د بل چا کړم
محقق وحدتی کان د تصوف و   په رموز ئي په همه علم دانا کړم

دولت د پلار له خوا حسن خيل لوانی دی او مور ئي وردګه وه، د خپل پلار نوم دادا وښئ او ځان هم له ظاهری علمه نا اشنا او د الهامی شعر خاوند معرفی کوی لکه چه پدی دوه بيتو کښې وائي:

چه الهام رابانـدی وشـو ګويـنـده شـوم   يو بيت هم جوړاوه نشو بی الهام ما
ظاهری علم مـی هـيڅ ډېر نه دی کـړی   د معنی په قوت ووايه کلام ما

دولت لکه چه پخپله اظهار کوی او له اشعارو نه ئی هم څرګنديږی د افکارو او معنی په لحاظ د ميرزا خان انصاری يو غښتلی او پياوړی شاګرد او پيرو دی چه د پير روښان د مريدی دعوه هم کوی مګر شعر ئي د افادې او عام فهمی له کبله لکه د ميرزا شعر هومره ګران او پيچلی نه دی او د شاعری خواته هم زيات را لنډ شويدی خو سره له دی ميرزا، ارزانی، مخلص خپل مساوی يا له ځانه پورته ګڼی او نور شاعرانو ته پخپل وخت کښې په کمه سترګه ګوری لکه چه پدی بيت کښې وائي:

بی ميرزا بی ارزانی بی مخلص ياره
بل شاعر برابر نه دی پښتون ستايو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولت هم لکه میرزا خان انصاری د شعر یو پوره دیوان لری مګر د ده په دیوان کښې د لفظی او معنوی تقسیماتو په لحاظ هر راز شعرونه وینو او هر څه پکښې پیدا کولی شو- دولت وروسته د میرزا تر وفاته (۱۸) کاله خو په یقینی ډول ژوندی دی مګر وروسته تر دې نور نه معلومېږی چه څومره موده په ژوندی و، او په څه وخت کښې وفات شویدی مګر دا معلومه ده چه دی تر (۱۰۵۸) پوری د خپل یوه شعر په استناد یقیناً ژوندی و، او تر ده د مخه میرزا خان انصاری په (۱۰۴۰) کښې وفات شوی، او د دوی دواړو پیر او مرشد میا روښان په (۹۹۴) کښې له دنیا نه تللی دی، د دی تاریخونو له قراره معلومېږی چه دولت به د میرزا په واسطه ځانته د میا روښان مرید وائی ځکه چه دغومره عمر چه دولت پکښې د میا روښان په وخت کښې د مرید توب وړ وبلل شی او بیا تر (۱۰۵۸) پوری ژوندی پاته شی له عادی عمرونو څخه لږ څه متجاوز معلومېږی:

دولت پخپله شاعری کښې څومره چه له تصوف او فلسفیانه افکارو څخه متاثر معلومېږی هماغومره له عشق او مینی څخه هم متاثر دی او غزلی آهنګ ئې په اشعارو کښې زیات ځرګند دی او لهجه ئې هم لکه دمیرزا لهجه دومره مبهمه او مجمله نه ده، د مثال په ډول ئې دا څو شعرونه وګورئ!

لمړی نمونه

هر زمان چه اشنا نه وینم بیمار شم   په جهان کښې بینوا زار و نزار شم
د پرېشان خاطر ارام مراد مې یار دی   که بی یاره بل هوس لرم زه خوار شم
ګهی مست په میخانه کښې افتاده یم   ګه صوفی په نماز ودرم هوښیار شم
د اشنا د درګاه خاوری به پری نردم   د تهمت په سنګ که زرځله سنګسار شم
چه نظر مې د دلبر په جمال وشی   هغه دم له خپل وجوده په فرار شم
د وحدة په مقام ځان یواز وینم   چه نظر مې په کثرت وشی بسیار شم
لون لون بازی کړم له خپله مخه   ځنی ځای ګل لطیف چیری تیز خار شم

دوهمه نمونه

د هر چا مینه وطن دی   حب وېشلی تن په تن دی
چه د عشق په تیغ شهید شی   خونبهائې پاك دیدن دی
د عاشق په دا عالم کښې   لوی هنر د سردادن دی
چه یار مخ ورځنی پټ کا   هغه دم ئې ځنکندن دی
دلبری کوی شرینه   تهمت ولی په کوهکن دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسیده هغه ته وائی　　چه ئی پېژندلی من وی
د توحید خورشید نه وینی　　خود بین شب و روز لیچن دی
هر مؤمن یو تن یاد شوی　　په خطا که په ختن دی

دریمه نمونه

په اخلاص طلبکاریو یو د جلیل دی　　چه فرزند قربان په دالار کړ خلیل دی
ژر اسان به ومقام ته ورسېږی　　چه ئی بار د ګناه سپك طاعت ثقیل دی
بی هادی پدی خونخواره لاره مه ځه　　رهنمای د دی رښتینی لار دلیل دی
معرفت لره ئی هر سړی پیدا کړه　　د دنیا طالب شو ډېر د حق قلیل دی
د کلام په معنی هر څوك نه پوهېږی　　د زبان لوستن اسان ګران ئی تاویل دی
لوی لښکر ئې د نمرود د جش مات کړ　　د مولاسپاهی هلك بق ابا بیل دی
هر عاشق چه دلبر مخ ورته ښکاره کا　　که له سر او ماله تېر نشی بخیل دی

څلورمه نمونه

په ظاهر باطن چه ګوری سبحان یو دی　　صورتونه ډېر لیده شی جانان یو دی
د کثرت په حسابو نو غلط مشه　　مومنان هر څو انبوه دی ایمان یو دی
په صدف کښې در خالص په مار کښې زهر　　بارنده په هر ځای ابرنیسان یو دی
رنګ رنګ ګل ځنی پیدا شی په پټی کښې　　چه ګیاه پری زرغونېږی باران یو دی
که لښکر حشم ئې ډېر لیده شی څه شو　　چه په حکم ئې عمل شی سلطان یو دی
د معشوق عاشق جامه واغوندی راشی　　عشق باقی شاهد مشهود بی ګمان یو دی
پری مؤمن کافر ماهی چندخه زیست کا　　پاك دریاب بېحده لوی بی پایان یو دی
د مجاز په څو څادرو ئې مخ پټ که　　د دولت د زړه انیس پټ عیان یو دی

پنځمه نمونه

زه اول چه له وحدته په کثرت شوم　　د ناسوت عالم مې وکوة په حیرة شوم
هېڅ له ځانه خبر نه وم چه زه څه یم　　د کثرة په ډېر رنګو کښې غلت شوم
لاس او پښې مې غورځول په تاریکۍ کښی　　په غفلت له خپل وجوده په غیرة شوم
بی بدنه مې بازی کړه په ډېر کاله　　پاك مولا اراده وکړه په صورت شوم
ناګاه نمر د معرفت را باندی وخوت　　سر تر پایه سره یو ښکلی وحدت شوم

پادشاهی مې د دنیا په نظر هېڅ ده
مستغنی د درویشانو په صحبت شوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې ځو نمونو به معلوم شوی وی چه دولت څنګه شاعر و او د شعر په شپېلۍ کښې ئې څه ویل؟ د ده په عارفانه سندرو کښې هماغه د میرزا عارفانه حیرت، صوفیانه وحدت، یو بل ډول مینه او بل راز عشق اورو، مګر د میخانې مستی، د تهمت په کاڼو سنګسارېدل، د شیرینی دلبری هم یادوی او لږ څه د صورت ښایست ته مایل او قریب معلومېږی لکه چه د دی لاندینی شعر له اشارت او اقتضا څخه ئې هم څه نه څه دغه مطلب څرګندېږی:

شعر دا دی:

څـــه نیکبخـــت هغـــه آدم دی	چـــه تــــا ســــره همـــــدم دی
هــر چــه تــه ئــی همنشـین ئــی	بــی تــا نـور چـه غـوا‌ړی ګـرم دی
د بـــاغ ســـروه دی خجـــل کــړه	لـــه الـــف دی قامـــت ســـم دی
دواړه کونـــه پکښـــې ویــــنم	مـــخ دی عـــین جـــام جـــم دی
چــه دی نــه ویـنم کــه عیـدوی	هغـــه ورځ زمـــا مـــاتم دی
ښــه دیـــدن دی رښـــتیا وایـــم	د زخمـــی زړونـــو ملهـــم دی
چــه مــی زړه لــه غمــه خــلاص دی	هغـــه هســـی ســـاعت کـــم دی
جانبــــازان پکښـــې ګـــډېږی	عشـق خـونریز بـې حـده یـم دی
نـــور عـــالم پـــه ښـــادی ویـــاړی	د فقیـــر بخـــره تـــل غـــم دی
پـــه باطـــل بـــد نظـــر نـــه کـــا	چـــه د حـــق پـــه لـــوری خـــم دی
پــه هــر څــه چــه څــوك مــین وی	هـــم هغـــه د ده صـــنم دی

په هر صورت د دغه یوولسم قرن په شعراو د میرزا یا دولت په شاعرۍ کښې سره له هغو روښانه افکارو او عرفانی تجلیاتو د جمال او عشق ستاینه او اغیزه هم وینو او پوهېږو چه دوی که هر څه وائی بیا هم شعر وائی او عشق د جمال ستائی، دوی هم بینائی په زیبائی باندی شیدا بولی او د لاله د زړګی په دا غونو باندی لکه د پسرلی وریځې اوښکی تویوی، که څه هم په نظر کښې ئې ټول عالم پروت دی او هر څه وینی مګر ښادی ئې د اشنا په دیدن ده او په هر څه کښې د خپل یار ننداره کوی د همدی لامله په ګلزار هم ډېره مینه کوی او د سترګو له روزنه د زړه شفر بولی، د یار دیدن خپل حقیقی ژوندون ګڼی او بی دیداره یو زمان هم نه پائیږی- کله چه د جمال په ننداره شی له خپل وجوده هم فرار کوی، مینه لکه وطن داسی بولی او محبت د انسان یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمومی قسمت شمیری، عشق باقی ګڼی او شاهد و مشهود هم یو بولی، د خپلی محبوبی مخ ته جام جم وائی او دواړه کونه پکښې ګوری دا خبری که هره معنی ولری او د دوی په نظر کښې هر څه چه وی بیا هم د ښکلیتوب او عشق له محیط نه اوزی او هماغه شی معلومیږی چه ټول شاعران ئې د شعر روح او جوهر یا هیولی بولی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خټکو دوره

خوشحال خټک چه هم پخپله د پښتو یو لوی شاعر او د پښتنو لوی سړی یادېږی او هم د پښتو د ډېرو شاعرانو پلار او نیکه دی د پښتو د شعر د یوی نوی دوری شروع کوونکی هم دی چه د پښتو په شعر کښې ئی ښکاره تاثیر کړی او د پښتو د شاعرۍ هنګامه ئې زیاته توده کړی او ډېر شاګردان او پیروان ئې هم پیدا کړېدی – کوم شاعران چه د ده خپل زامن او نمسی دی پنځلس یا شپاړس تنو ته رسېږی چه په زامنو کښې ئی لکه عبدالقادر خان، اشرف خان، صدر خان او په نمسیانو کښې ئې لکه علیخان او کاظم خان شیدا د دیوان خاوندان او غوره شاعران تېر شویدی.

د پښتو د شعر افتتاح چه د روښان پیروانو په یوه خاص عرفانی ډول کړی وه خوشحال پکښې د کم و کیف په لحاظ بسط و انبساط پیدا کړ، هغه غوټی چه په هغه وخت کښې ئې خپلې پانی نه وی پرانیستی پدی وخت کښې وغوړېدې او د پښتو د بڼ خاموشی ئې د بلبلو په چغهار ماته کړه د ژوندانه نغمې له هری خوا پورته شوې، څه چه د شعر دپاره لازم او ضرورو، هغه ټول پیدا شوه او هر راز غزلونه وویل شوه، د مینی او عشق سندرې په ډېری بی پروائی میدان ته را ووتلې او د پښتنو ځلمو په اتڼ کښې د شعر اواز سره د تورو برېښنا هم وبرېښېده، د ننګ او غیرت خبری په شعر کښې را ووتلی او بی ننګو ته هم ډېری تانی ورکړی شوی.

د پښتو په شعر کښې د پښتو نولی روح له همدغه وخت حلول وکړ او په ډېر قوت پکښې حماسی رنګ ښکاره شو. چه د ملکیار له حماسی سندرو څخه فرق لری او په ملی احساساتو مبنی معلومېږی.

دا دوره د یوولسم قرن له نیمائی نه شروع کېږی او په دغه وخت کښې د خټکوادبی کاروان د خوشحال په مشرتوب او سالاری د خیبر او تیرا له غرونه هغه خوا را پیدا کېږی چه له مغلو او مغلوالی سره په شعر او توره دښمنی کوی او د پښتنو احساسات د پردو په مقابل کښې را ویښوی یا په بل عبارت هغه کارونه چه فردوسی یوازی په شعر کښې کړېدی دی ئی په شعر او توره کوی.

دې ستر قاید او د پښتنو ملی مشر ته یوازې شاعر نشو ویلی ځکه چه د تاریخ په افق کښې ئې د اسمانی هلال غوندې سپینه توره هم ځلېږی – یوازی توریالی او ننګیالی هم ورته نه ویل کېږی ځکه چه خواږه او خوندور اشعار هم لری.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو! خوشحال د پښتنو هغه بلبل دی چه په دا ډودی نغمو کښې ئې مسیحائی اثر پروت دی او د بلبلو په ژبه خپل کام ته د پښتونولۍ او ننګ و غیرت سندری وائي.
خوشحال یوازې په پښتنو کښې نه بلکه په دنیا کښې هم ښائی داسی نظیر ډېر کم ولری چه خوك ئې په توره او قلم کښې ښه قضاوت ونکړی شی چه کوم صفت پکښې غالب دی او په کومه خواکښې ډېر غښتلی او پهلوان ښلل کېږی.
مونږ ده ته انصافاً ویلی شو:

برق د سپینې تورې د ادب ښکلی رڼا سره
تا یوه فانوس کښې جمع کړی په ربښتیا سره

پخپله دغه نوموړی توریالی شاعر هم خپل ځان همدغسی معرفی کوی او وائي:

زه هغه سړی یم چه قلم واخلم په لاس — ناظر مې عطار دوی چه به څه کښې په قرطاس
نایب دی د تقدیر زما تدبیر په مصلحت کښې — صایب دی زما فکر د هر امر په اساس
د تورو په میدان کښې چه سودا وی د سرونو — هغه زمان مې ګوره تل به سور وی زما اس

دا د توری او ادب پهلوان یا په بل عبارت د قول او عمل خاوند چه د جنګ او جګړو په میدان کښې مهیبه ښه لری، د ښکلیتوب و جمال د ننداری په وخت کښې د پتنګ بیتابی او د بلبل ناقراری لری – کله لکه یو ننګیالی پښتون د جنګ او جګړو په ذکر کښې وائي:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانې خوشحال خټك یم

په بل ځای کښې د عشق او مینی له اثر لاندې راځی او پدې ډول له نام و ننګه خپله بی پروائی ښکاره کوی:

د ناموس خبرې مه کوه خوشحال ته
عاشقان له نام و ننګه بی پروا دی

هو! د خوشحال زړه لکه یو ګلاب له ډېری نازکۍ سره تېره اغزی هم لری او په شنو پاڼو کښې سور او رنګین معلومېږی همدغه سبب دی چه په یوه مصرع کښې خپله توره تېره کوی او په بله کښې ولول زلفې پدې ډول یادوی:

توره چه تېرېږی خو ګذار لره کنه
زلفې چه ولول شی خو خپل یار لره کنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال د پښتو او د پښتنو هغه شاعر دی چه وروسته تر یوه ادبی خزانه چه د پښتو د شعر د ضعف او مړاوی توب دوره ورته ویلی شو، دی لمړی سړی دی چه د شعر هنګامه ئې توده کړی او د یوه ادبی مجدد حیثیت ئی موندلی دی لکه چه دا مطلب دی پخپله هم پدې لاندې بیتو کښې بیانوی او د ځان په ښودنه کښې وایې:

چه د شعر شاعر یه مذکور وشو — څه خو غور باسه زما په حسب حال
قصیدې لرم غراله هره بابه — په حکمت په نصیحت کښې مالا مال
په تعریف د دلبرانو غزلونه — په صفت د سترګو وروځو زلفو خال
طبیعت می عطائی نه د تحصیل دی — که خبریم د املا په استعمال
په فارسی ژبه که نور تر ما بهتر دی — په پښتو ژبه می مه غواړه مثال
بندو بست د پښتو شعر ما پیدا کړ — ګنه شعر د پښتو و، غیر سیال
نه ئی وزن نه تقطیع نه ئی عروض و — دوه مصری ئې د خفیف بحر دوه طال
د غزل نه ئې مقطع نه ئې مطلع وه — نه صفت نه ئې تشبیه نه ئې مثال
مګر زه ئی چه ګویا په شاعری کړم — پښتانه ئې پوهول ایزد تعال
په دا بند و بست به نور تر ما بهتر شی — پس له ما چه کا د شعر قیل و قال
ګلستان زما د نظم شګفته شو — پری وهی شیدا بلبله پر و بال
ګلدستی ئې لور په لور په ملك خپری شوې — تر کابله تر کشمیره تر بنګال
هر مضمون ته چه د زړه توجه وکړم — طبیعت ئې راکوی په استعجال
درست دیوان مې لکه باغ د علم ګنج دی — پکښې هر رنګه ګلونه هر نهال
د دیوان که می بیت بیت سره حساب کړی — تر خلویښت زره په تېر شی په سرکال
په غزل په رباعی مې زړه مین دی — چه مداح یم د دلبرو د جمال
په محشر به مینه وړمه د سنګدلو — که پیدا درنیږی تله د اعمال
زه مداح د هیچا نه یم بې د ښکلو — د بل چا په صفت نلرم یو قال
په ابا او په اجداد خان و سردار یم — کارنامې لرم د جنګ او د جدال
پلار نیکه مې شهیدان دی ګورته تللی — ښتا پښت می هنر دا دی آل په آل
که د جنګ د پرهارونو درته وایم — چه له درده مې په تن و لکه خال
یو پرهار به می لاروغ په وجود نه و — بل پرهار به می په تن شو یا په ډال
چه قضا د سړی نه وی سړی نه مری — که ئی درست وجود په غشو شی غربال
دا همه زما د توری صدقه ده — پښتانه چه پرګنی خوری سیورغال

خدایه هومره مهلت ورکړه په دنیاکښې
چه کاره کارونه سم کاندې (خوشحال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو څنګه چه خوشحال خان پخپله وائی د پښتو د عروضی شعر په لاره کښې ده ډېر کار کړی او پخپل وخت کښې ئې د پښتو په شعر کښې ساری نه درلود، مګر د پښتو د شعر آینده ورته ښه ښکارېده او له ځانه بهترو شاعرانو ته منتظرو، بی له ښکلوئې د بل چا مداحی نه کوله او د سنګدلو معشوقو مینه ئې محشر ته هم د خپلې تلی د درښت دپاره وړېده – په دیوان کښې ئې هر راز ګلونه او نهالونه شته او د شعر ګلدستې ئې تر کابل او کشمیره رسېدلې دی. د نظم ګلستان ئې هماغه وخت غوړېدلی و او شیدا بلبلی پرې تېرېدلی – طبیعت ئې د مضامینو په ورکړه کښې په ډېره بیړه ورسره مرسته کوله او د دیوان بیتونه ئې تر څلوېښت زرو زیات و، مګر د جنګ پرهارونه ئې هم په تن لړنه و، او ښت تر پښته ئې دغه د سربازی هنر درلود – نو هر کله چه خوشحال سره له شعره د توري او ننګ و غیرت خاوند هم و، او سر و کارئی له جنګ او جګړو سره و، طبعاً د ده په شعر کښې هم د ننګ و غیرت خبرې خورا ډېرې دی او د پښتنو د احساساتو تحریك پکښې زښت ډېر لیدل کېږی بلکه همدغه شی د ده د شاعری اصلی او اساسی برخه ګڼل کېږی.

که مونږ د ده ټول هغه اشعار را ټول کړو چه د پښتنوالی او ننګ و غیرت تبلیغ پکښې دی یا د ده فخر او حماسه بلل کېږی نو یو لوی کتاب ورځنی جوړېږی او پدې فصل کښې نشی ځائیدلی، ځکه په یوڅو مثالو او نمونو اکتفا کوو.

یو ځای پخپله یوه قصیده کښې خوشحال خان د خپل ځان او خپلو ملګرو توره او توریالیتوب پدې ډول بیانوی:

پښتنو ځلمیو بیا لاسونه سره کړه — لکه باز منګولی سرې کا پخپل ښکار
سپینی توری ئی ګلګونې کړی په وینو — په اهار کښې شګفته شو لاله زار
د خیبر دره ئې سره کړله په وینو — په کرپه ئی هم روان کړ دندوکار
ترکړ په تر باجوړه سمې غرونه — په لرزه په زلزله شوه په بار بار
په هغه لوری چه کېږی پنځم کال دی — هره ورځ د سپینو تورو خرپهار
درست پښتون تر قندهاره تر اټکه — سره یو د ننګ په کار پټ و اشکار
ګوره څو جنګونه وشول په هر لوری — خو د ځینو پښتنو نشته څه عار
اول جنګ د لوری شا د تهترو — چه څلوېښت زره مغل شوه تار په تار
خویندی لوڼه ئی په بند د پښتنو شوې — اس اوښان هاتیان الجه قطار قطار
دوهم جنګ میر حسینی په دوآبه کښې — چه ئی وتښېده سر لکه د مار
بیا له پسه د نوښهر د کوټ جنګ و — چه مې وکېښ تر مغلو خپل خمار
چه زما په یاد دی لوی جنګونه دا دی — د هلکو په هر لوری نشته شمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

همیشه فتح و نصرت دی لا تر اوسه   پس له دې ده بیا تکیه په کردګار
اورنګزیب راته یو کال وشو چه پروت دی   په صورت خوار و حیران په زړه افګار
خزانې د هندوستان دی را خپرې شوې   سره مهران دی ننوزی په کهسار
دا د هېچا په اټلس فکره نه و،   چه به دا کارونه شی پیدا دیار
بله هېڅ لیدله نشی پیدا مینځ کښې   یا مغل د منځه ورك یا پښتون خوار
پیدا هسی وخت چه وخت د نام و ننګ دی   دا بی ننګه پښتانه کا څه رفتار
پښتانه چه نور څه فکر کا نا پوه دی   بی له توری خلاصی نشته په بل کار
افریدی مهمند شنواری ګوره څه کا   د مغلو لښکر پروت پر ننګرهار
زه تنها پکښې په غم د نام و ننګ یم   یوسف زیه فراغت په کښت و کار
مرګ زما په پوهه ښه دی تر ژوندونه   د عزت سره چه نه وی زیست روزګار

همیشه به په جهان کښې ژوندون نه وی
د خوشحال خټك به پاته شی یادګار

که مونږ د خوشحال په دیوان کښې غور وکړو او ټول اشعار ئې وګورو داسې راته ایسی چه دغه توریالی شاعر د ننګ و غیرت او پښتونولۍ په فکر کښې دومره ډوب دی چه په عاشقانه غزلو، د ځوی په مرثیه، د ګلو او ګلزار په ستاینه او خپله هره نغمه کښې دغه اصلی مضمون ځایوی او هېڅکله د تورې او ننګ خبره له خولی نه غورځوی، وګورئ! یو ځای د خپل ګران ځوی نظام نومی د مرګ ژړا پدی ډول کوی:

څه دا غونه ږدې په زړه باندې فلکه   چه نظام دی له ما بېل کړ خوا ئی ډکه
په لحد کښې هغه مخ خورې په چنجیو   چه د هېچا پرې پېزو نه وه ځوانکه
کشکی ځوان د پښتانه په ننګ کښې مړاوی   نه چه ګوره لره روان شو له تلتکه
چه د کام په ننګ کښې ومړ هغه ځویه   په عالم کښې د خپل پلار غاړه کا لکه

په بال ځای کښې له خپلی معشوقی او لیلی سره داسې خبری کوی چه د سر ښندلو او خونخوار لارو، د خون او قصاص کلمات ورځنی اوربدل کیږی او سړی ښه نه پوهیږی چه دی اصلاً خپله مینه او عشق و محبت ښکاره کوی که د خپل شجاعت او زړورتوب سندری وائی لکه پدې لاندې غزل کښې:

که زه نه وای عشق به تا لره بلل څوك   په پالنګ به دې دا هسې درختل څوك
واړه عشق دی چه ئی سر راته ګیاه کړ   ګنه زه په ځان مین د سرښندل څوك

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدرګـــه کـــه محبـــت را ســـره نـــه وای   یـك تنهـا بـه پـه خونخـوارو لارو تلـل ځـوك
تــه مـــی وژنـــه د قصـــاص اندېښـــنه مکـــړه   د خپـل خـون پـه توربـه ونیسـم یـو بـل ځـوك
تــا پخپلــه ســپينه خولــه خوشــحال تــه ورکــړه   ګنـه دی دا هسـی شـونډې ښـکلول ځـوك

که چېرې کومه نوی تشبیه روا وی او د چا له تقلید لاندی رانشي ویلی شم چه خوشحال خټك د لوړو غرو باز دی چه د بلبل عشق پکښې حلول کړی او هماغه نغمه خدای ورکړېده.
یا په بل عبارت هغه بلبل دی چه د ښکار تېری منګولی هم لری. خوشحال که څه هم ټول عمر د جنګ او جګړو په سره اور کړېدلی دی بیا ئی هم د شاعری آب و تاب نه دی بایللی او نه ئې خپل لطیف ذوق ورك کړیدی لکه چه دا مفهوم دی پخپله هم پدی بیت کښې په شاعرانه ډول داسی ادا کوی:

که هر څو ئې په سره اور کښې لولپه کړی   د یاقوت د اوبو ډار د ګداز نشته

مګر دومره شویدی چه د ده په عشقی سندرو کښې حماسی ټکی او شجیعانه روح هم پیدا شوی او یو پښتنی رنګ ئی ورکړیدی د مثال په ډول ئې دا لاندی غزله وګورئ:

کـــه نیـــولی زرکـــه بـــاز پرېـــړدی لـــه چنګـــه   زه بـه هـم لـه لاسـه پرېـږدم شـوخ و شـنګه
ورپـــه ورکلـــی پـــه کلـــی پســـی ګـــرزه   درویـــزه کـــه د دیـــدن مـــومی ملنګـــه
ګـل کـه هرڅـو پـدا بـاغ کښـې ښایسـته دی   کـه ئـی وینـې بیـا اغـزی لـری لـه څنګـه
څـودې تـوان رسـی پـه لـوی دریـاب کښـې ګـرزه   پـه ببلـه کښـې دې زوال ویـنم نهنګـه
عاقبـت بـه ککـری وربانـدې کښـېږدی   ترخـراغ چـه کـېنې اوښـی ګـرزی پتنګـه
هغـه یـار کـه پـه پالنـګ راسـره نشـته   دا هـم شـکر چـه ئـې بـوی ځـی لـه پالنګـه
چـه ئـی زړه دمعشـوقو پـه مینـه مسـت شـی   د هغـو سـرېو څـه لـه نـام و ننګـه
د غمـزی پـه تیـغ ئـې خـوښ بـه ئـی خوشـحاله   مړنـی پـه روغ صـورت نـه ځـی لـه جنګـه

پدې غزله کښې اغاز او شروع پدی ډول شوېده چه دغه پښتون او ښکاری عاشق خپل ځان لکه یو باز داسی ګڼی او خپله شوخ وشنګه معشوقه له هغې زرکی سره تشبیه کوی چه د باز په منګولو کښېوتلی وی- په بل بیت کښې که څه هم د دیدن په درویزې پسی ځان ملنګ کوی او توره یا خانی هغه پلو ړدی مګر ببرته ورته ځان نهنګ معلومېږی او یو لوی دریاب ئې په نظر کښې ګرزی. وروسته تر دی چه بیا د حسن او جمال ډېوی ته ګوری نو ککری اېښودل او د غمزی په تیغ ځان زخمی کول ورته ښه ښکاره کېږی او د

خپل مړنتوب په تقاضا له دغه جنګه روغ صورت تلل ورته ښه نه ښکاره کېږی. همدغه شان په يوه بله غزله کښې وائي:

په څه دود ئې ځای نيولی ستا تر څنګ دی — د رقيب خبره مه منه بدرنګ دی
زه چه ډېر ډېر ستا له ډېره جوره ژاړم — تردوو چشمو مې چشمه بحر د ګنګ دی
ښاپېريه دی په هورته هورته ګرزی — نن پدا لوری د ستا د با هوشرنګ دی
لاس ئې مه پرېږده له لاسه خولې ئې واخله — پرېوتلی په ياغی راجا قلنګ دی
په زړه مينه محبت په خوله کنځل کا — چه عجب زيبا د دوه مينو جنګ دی

وګورئ! پدې غزله کښې لمړی ځل ځان له ډېره جوره دومره ژړاند ښئ چه د ګنګ بحر ورته هېڅ دی مګر په آخره کښې د خپل هغه اصلی خوی او طبيعت په اثر کښې له ياغی راجا نه قلنګونه اخلی او هغه جنګ چه د خولې اخستلو په وخت کښی ئې له خپلی مينې څخه وينی زيبا بولی او بی له جنګه خپله غزله نشی ختمولی.
دغه شان د ده په اکثرو غزلو کښې سره له عاشقانه نيازه د زور او قوت توری او ټوپك ننګ و غيرت، شجاعت او سربازۍ خبری هم اورېدل کېږی مګر د غزلو آب و تاب ئې په ځای وی او نه ورځنی بېخونده کېږی، نو ويلی شو چه دا د توری او رزم شاعر په غزلو او بزمی سندروکښې هم د استادۍ حق لری او د ستايلو وړ دی ځکه چه دی د مينې او عشق له پانګې چه د شعر حقيقي سرمايه ده هماغسی برخه لری لکه چه د پښتونولۍ او ننګ و غيرت په دنيا کښې ئې لری او څنګه چه د پښتونولۍ له عالمه خبر دی هماغه شان له عشق او مينی، مې او ساقۍ، سوز و ساز او عاشقانه دردونو سره هم آشنا دی د همدې لامله وائی:

چه څه درد د عشق لری تری به ځاړېم — که مومن دی که کافر دی که جهود
چا به بی د عشق له کاره بل کار نکړ — د خوشحال د خولې ويل که چا منلی

هو! دا توريالی عاشق مونږ ته پخپل عجيب و غريب ژوندون کښې هر هر څه رابنئ او په حيرت کښې مو اچوی چه دغه راز عاشق او په جمال مين سړی څنګه دومره نورو چاروته وزګارېږی او د زمانې ننګيالۍ ورځنی جوړېږی يا په بل عبارت څنګه د دغومره سخت او کلك زړه خاوند څخه دغسې شاعر جوړېدی شی. همدغه يو سړی دی چه کله سپاهی، کله شاعر، کله مبلغ او کله صوفی کېږی هم. په ځينو ځايو کښې وائي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه جهـــان د ننګيـــالی دی دا دوه کـــاره | يـا بـه وخـوری ککـری يـا بـه کـامران شـی
تـــر مطلوبـــه پـــوري شـــرط د رســـېدو دی | کـــه تمامـــه لار الـــوده شـــی پـــه وينـــو
کـه پـه تـوره ئـې جـواب ورکـړی مـردی ده | کـه وجـود دی خـوك ازار کانـدی پـه چـوب
کـه آسـمان د ې د مـزری پـه خولـه کښـې ورکـړی | د مـزری پـه خولـه کښـې مـه پرېـږده همـت

او خپل ځان هم پدې ډول مونږ ته راښئ:

هــر ملــخ د ســربازی لــه هنــر څــه زده | چـه پـدا هنـر کښـې سرښـندی پتنـګ دی
لا تــر اوســه ئــې مــاغزه پــه قــرار نــه دی | چـا چـه مـا سـره وهلـی سـر پـه سـنګ دی
لا پـه خـوب کښـې پـه لـرزه پرېـوزی لـه کټـه | چـه د چـا تـر غـوږو زمـا د تـوري شـرنګ دی
کــه پــدا دوره مــی ګــوری هغــه زه يــم | چـه مـې داغ پـه خـاطر اېښـی د اورنـګ دی
درســت جهـان مـې ومغـل وتـه خيبـر کـړ | ځـای پـه ځـای ئـې پښـتانه وتـه قلنـګ دی
ځينـې څـه لـوئی دعـوی لـرم پـه زړه کښـې | ولـی څـه کـرم چـه پښـتون واړه بـی ننـګ دی

مګر سر له دی ټولو خبرو کله چه د مينې عالم ته راځي نو بيا وائي:

د خانی د تـوري ځـای نشته پـه عشق کښـې | معشـــوقې وتـــه مريـــی اوســـه خوشـــحاله
کـه تـر نـوم او تـر ننـګ تيـر شـوم پـروا نشـته | عاشـق هـر کلـه قـدم پـر ننـګ و نـام ږدی
د عاشـــق لـــه نـــام و ننګـــه ســـره څـــه دی | څـه مـی غـم کـه اشـنا مـومم پـه پېغـور کښـې

اوس به مو پېژندلی وی چه زمونږ دغه نوموړی شاعر د عشق په کوڅو کښې بل څوك دی او بل سړی ورځنی جوړېږی څوك چه په رښتيا شاعر وی او شاعرانه مزاج لری هغه په شعر کښې همدغومره رنګونه لری او په وينا کښې ئې هر هر څه پيدا کېږی، کله لکه يو هوښيار سپين ږيری خلقو ته نصيحتونه کوی او کله لکه مجنون د لېونتوب صحرا ته اوزی، يوه ورځ د دنيا په لوړو ژورو، تورتم او رڼا، لمر او سپوږمۍ، باد و باران کښې فکرونه کوی او د يوه صوفی يا فلسفی ګمان پری کېږی مګر بله ورځ خان او ملك شی چه د جنګ و جګړو او ننګ و غيرت خبرې کوی.
که دغسی سړی مو کله نه وی ليدلی راشئ خوشحال خان ختك پخپل شعر او ديوان کښې وګورئ او ورته ښه ځير شئ، د ده په وينا کښې سړی ته هر هر څه معلومېږی او سړی پری هر ګمان کولی شی، څوك به ئې د ځينو خبرو په استدلال د صوفيانو په ډله کښې شمېری او ځينې به ورته فلسفی وائی څوك به ئې يو څه بولی او څوك بل څه مګر

(c) ketabton.com: The Digital Library

که سړی ورته شاعر ووائي او يو ربنتياني شاعرئی وبولی دا نوم د ده په ټولو ويناؤ او ټولو اشعاو ښه صادقيږی او هيڅ اعتراض نشی وارديدلی ځکه چه شاعر همدغه معنی لری چه د هر چا له حال او زړه نه خبر شوی وی او په دغو ټولو خبرو پوهيږی يعنی کله د ښادمنو په خندا او کله د غمجنو په ژړا قسم خوری په يوه بيت کښې د اسمان ننداره کوی او په بل کښې زمکی ته را ښکته کيږی، کله غم او کله غمخور شی، په يوه مصرع کښې ئې آه او په بله کښې خوشحالی وی.

يو ساعت د دنيا بی وفائی بيانوی او بل ساعت د اميدواری سندری وائي. که چيرې د خوشحال خان ديوان ولټوو، دغه راز ټولی خبری پکښې پيدا کولی شو او راته معلوميږی چه د شاعر په وينا کښې هر رنګ خبری پيدا کيږی، د ده د جنګ او جګړو خبری او د مينی او محبت سندرې خو مو د نمونو په ډول واوريدلی، اوس ئې څه عرفانی سندری هم واورئ چه د فلسفی او تصوف رنګ و خوند پکښې لږ لږ ليده شی.

لمړنۍ نمونه

دریاب څه د جالي دپاره نه ځی که څوك وائی   پخپله رضا درومی جاله هم ځان سره بیائی
په غرونو واوری اوری بارانونه په ملکونو   له هیچا خبرنه دی چه په مونږه هم څوك پائی
په دولس برجه ګرزی نمر پوره په دولس میاشتی   په دا خبردارنه دی چه صیفی دی که شتائی
په درست جهانکښې ګرزی باد حیران په څلور کنجه   په هر لوری چه ګرزی نا خبر چه څه پیمائی
مېوې غلې ګلونه ځنې رنګ رنګ نعمتونه   له مځکی پیدا کیږی مځکه پروته ګل ولائی
څلور واړه عنصره چاکران دی ای خوشحاله   چاکر هغه خدمت کا چه صاحب باندی فرمائی

دوهمه نمونه

خلق نادیده دی په خبرو پسی ځغلی   ځار تر عارفانو چه په حال دی پوهېدلی
دواو یا مذهبه پکښې هومره قیل و قال   واړه سرهوا پخپل مطلب پسې دی تللی
ډېر دی کتابونه مشتمل په ډیرش حرفونه   کل واړه که ګوری له الفه دی زوولی
سل هی سل سیپه چه تی مات په یوه ځای کړی   سل به بلل نشی سره یو دی مالیدلی
واړه نور د لمر دی هم د ننه هم د باندې   هر چیرته دا نور دی په هر ښهر په هر کلی
زه خوشحال ختېك یم درندانو په مذهب   نور ویل می نزده مختصر دی ما لیکلی

دریمه نمونه

وزیری له نوحه د طوفان په موج فناشی   زوی د اذر وموی له ناره نه نجاة
کار د بل حکیم دی چه څه کاندی هغه کیږی   واړه سر درکم دي دا ابا دا امهاة

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپـل د سـاعت د طبیعـت دی کـه د نـور څـه
نیـك زیـری لـه بـدولـه بـد ذاتونـه نیـك ذات

هـومره علـم زده کـړی چـه پرښـتوته سـبق ورکـړی
بیـا هــم خبــر نــه وی د جهـان پــه ترهـات

رددی کـه مقبـول دی کـه معقـول کـه نـا معقـول دی
ګـوره نـنـداره کـره تـر دادم مـه وهـه زیـاة

سـر پـه سـجده کښـېږدی وائـی نمـونځ کـوم خوشـحاله
زره تــه نظــر نکــړی پکښــې څــو لات و منـاة

څلورمه نمونه

دا چـه وائـی چـه دا بـد کـړی یـا دا ښـه کـړی
کــه رښـتیا وایــم زه نــه یــم واړه تــه کــړی

څــه چــه اوس و واړه خلقــو تــه رســېږی
چــه دې کــړی پــه ازل دی هغــه کــړه کــړی

پــه یــوه مځکــه یــوه بــاغوان کرلــی
عباســی ګلونــه زیــړو ســپین ورســره کــړی

د ســحر ګټنــه ډېــره ده تــر هــر څــه
ځینــې ځینــې ورتــه ویښ ځینــې اوده کــړی

الــــوده لړلـــــی درغـــــی درګـــــاه تــــــه
هــېڅ مــی نــزده چــه بــد حــال د خوشــحال څــه کــړی

خوشحال که څه هم په شعر او ادب کښې د هر راز مضامینو خاوند دی او په دیوان کښې ئې هر راز موضوعات پیدا کیږی چه ځینې کسان به پکښې تصوفی مسایل پیدا کوی او ځینې به پکښې علمی شواهد ومومی، څوك به ئې یو اخلاقی معلم او مربی بولی او بعضی به نور نور نومونه پری ږدی مګر وروسته تر یوه عمومی نظره هر چاته معلومیږی چه دی اصلاً د پښتو یو رزمی شاعردی او په اشعارو کښې ئې د نارینتوب او ننګ و غیرت روح ډېر ځلښت لری. پدی کښې هېڅ شك نشته چه خوشحال یو پیاوړی شاعر او په ټوله معنی د پښتنو شاعر دی ځکه چه دی خپل شعر او شاعرانه طبیعت له پښتنو نه دی بېل کړی او کوم بل عالم ته ئې نه دی بیولی، ښائی چه مونږ په پښتو کښې ځینې ډېر ښه شاعران پیدا کړو چه د محض شاعریت په لحاظ به ډېر لوړ مقام لری مګر په شعر کښې به ئې د پښتونولۍ مظاهر نه وی او د کلام له روح او خصوصیت څخه به ئې دا نه معلومیږی چه دا پښتون شاعر دی او د پښتنولۍ له افکارو سره د شعر او شاعری دنیا ته راغلی دی مګر د خوشحال شاعری داسی نه ده او د ده پښتنواله د ده په شعر کښې لکه لمر ښکاره دی، د همدی لامله د پښتو لوړه ادبی جایزه د ده په نامه ورکول کیږی او دا امتیاز په ټولو پښتنو شاعرانو کښې یوازې د همده په برخه شویدی ځکه چه د ده اشعار لفظاً او معناً، فکراً او روحاً د پښتو اشعار بلل کیږی او د پښتنو روحیات او پښتنی تخیل پکښې له ورا ځلیږی- که فرضاً کوم مقتدر شاعر د ده دیوان په بله ژبه واړوی او له پښتو قالب نه ئې وباسی بیا ئې هم خلق پېژنی چه د یوه پښتون خبری دی او په پښتو اړه لری د ده په اشعارو کښې علاوه له پښتنی روح او فکر څخه ډېری نوری خبری هم شته چه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو حال و احوال او خوی و خصلت څرګندوی، ځينو پښتنو ته بد وائی او د ځينو ستاينه کوی، د ځينو قومونو يو راز عادات او د ځينو بل راز خويونه ښئ چه پدې باب کښې کله کله ښېرې او قيافې هم بيانوي او خبره ئې هجوی ته رسېږی ځکه چه دا زورور شاعر پخپل تنقيد کښې هم پوره زړورتوب او صريحه لهجه لری چه ځينو خلقو ته پېغورونه او تانې ورکوی او ځينو بی ننګو ته په ښکاره کنځلی کوی چه دلته ئې مثالونه او نمونی ښودل ښه نه ايسی او ضرورت ورته نشته.

خوشحال خان که څه هم پخپلو اشعارو کښې يو بی قيده او بی پروا سړی معلومېږی او داسی ايسی چه ده به د ښکلو په مينه او حسن پرستی کښې نور هر څه هېر کړی وی مګر سره له دی يوه خدائی مينه ئی هم په زړه کښې پرته ده او دغه محبت ئې هيڅ کله نه دی هېر کړی، يو ځای خپله دغه مينه پدې ډول ښکاره کوی:

خدايه که زه تا ته نزدی کېږم په افلاس	زړمې کند په غاړه کړه يو مات کچکول په لاس
ته که پدا خوښ ئې چه خاوند د ملك و مال وم	مال و ملك مې هومره کړی چه تېروی تر قياس
توان د طاعت راکړه چه اخلاص ورسره مل وی	نه هغه طاعت چه شی په رسم و په لباس
يا بارې کريمه! د خوشحال خټك دا خواست دی	تل د ده په زړه کښې لری ټينګ د دين اساس

خوشحال لکه څنګه چه د پښتنی ننګ د په ځای کولو ارزو لری د خدای د بندګی او اطاعت ارزو هم ورسره ده او په بندی خانه کښې لا دواړه نيتونه پدی ډول ښکاره کوی.

پس له بنده دی دا عزم	د خوشحال د خاطر جزم
يا نيولی مخ مکې ته	يا مغلو سره رزم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان خټک

وروسته تر خوشحالخانه د ده زامنو او لمسيو هم د پښتو شعر په ښه شان پاللی او د دولسم قرن تر آخره پوری د خټکو د سرشار طبيعت موجونه او ځپې نه دی ناستی د خوشحال هر زوی او لمسی د شعر جنډه جګه کړی او مونږ ته ئې په شعر کښې ادبی شاهکارونه پرې اينبی دی چه دلته د اختصار له کبله يوازی د عبدالقادر خان په شعر او شاعرۍ لږه رڼا لوېږی.

عبدالقادر خان د خوشحال خان زوی چه تولد ئی د (۱۰۶۲) په شاوخوا کښې او عمرئی تخميناً د شپېتو کالو په حدودو کښې معلومېږی د پښتو په شعر کښې يو خوږ ديوان او په پښتو کښې نور ښه ښه تاليفات او آثار هم لری، په شعر کښې ئی سادګی او روانی ځرګنده ده او د بداعت جنبه ئی هم قوی ده، د ده د شعر مخه د مينی او محبت لور ته زياته معلومېږی او هغومره چه خوشحال خان پخپل شعر او شاعرۍ کښې حماسی آهنګ درلود، دی ئی نلری، په اشعارو کښې ئې څه ډېره زياته مبالغه او شاعرانه اغراق هم نه ليدل کيږی، د عشق او مينی اظهار هم په يوه معتدل ډول کوی او پدی باب کښې د خاموشۍ طرفدار دی – دنيا او عالم ورته د جمال مظهر ښکاره کيږی او لکه يو صوفی په هر څه کښې د خپل دلبر مخ او جلوه وينی، له همدغی لاری دی هم د وحدت الوجود فلسفی ته نزدی کيږی او د عشق عظمت د جمال او جلال اثارو ته په يوه ډېر وسيع نظر ګوری. دا مضمون ښائی چه ډېرو شاعرانو ادا کړی وی او په مختلفو پيرايو کښې له نظره تېر شوی وی مګر عبدالقادر خان ئی پداسی ډول بيانوی چه سړی ته بيخی نوی او ناخکلی مضمون ايسی، پدی لاندی بيتونو کښې ورته ځير شئ:

دلبر مخ راته ښئ په هر آئين کښې	که په تور کښې جلوه ګرشی که په سپين کښې
ګه په زلفو کښې ځای وکا زړه را کاږی	ګه په ستر ګو په رخسار او په جبين کښې
کله کله په ترسا کښې مخ ځرګند کا	د صنعان په دود ئې وران کاندی په دين کښې
په څراغ کښې تجلا و کاپتنګ ته	بلبلانوته ښکاره شی په نسرين کښې
نور و نارئې د جمال جلال اثر دی	قهر مهر ئې په تريخ او په شيرين کښې
که اثرئې د لبانو پکښې نه وای	نه به و، هومره خواږه په انګبين کښې
لويه خدايه عشق يو څه رنګه لوی شی دی	چه ئې ځای نشی په چرخ او په زمين کښې
په هر څه کښې ګوره يار عبدالقادره	که دی نشته شك ګمان پخپل يقين کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې شعره دومره معلومېږی چه د ده په نظر کښې جمال او ښکلیتوب، عشق او مینه دغه شی نه دی چه عام خلق ورته ګوری او تعبیرونه ورځنی کوی بلکه د عرفان او تصوف له لوری ئې ورته کتلی او په شعر کښې ئې عارفانه کیف پیدا شویدی.

په یوه بل ځای کښې هم په یوه سندره کښې لمړی ځل خپل عشق سرې ته داسی ښئ چه کومه ښکلی او دلبره معشوقه په مخ ورغلی ده او ده زړه پری بایللی مګر په اخره کښې معلومېږی چه دی په یوه مجهوله لیلی مین دی چه یوی برېښنا غوندی ئې ترسترګو شوی او بیا ورکه شوېده چه دی ورځنی هېڅ خبر نه دی او نه پوهېږی چه ځمکی ته ولاړه او که آسمان ته وختله؟ څه شوه او چیرته ولاړه؟ سندره دا ده:

پـه لاره تلمـه پـه مخـه راغلـه یـوه دلبـره پـری رخسـاره
بی میومسته خوله نیست وهسته ډکه له نازه خالی له نیازه
مخ ئې ځرګندونظرپرې بندو، دمخ شغلی ئې دمخ حجات وې
له ما غایبه لکه برېښنا شوه په مځکه لاړه که په سما شوه
هـوس ئـې ویـوړ غـم ئـې راپرېښـود داغ ئـې یـانوی راپانـدی کښېښـود

د نمـر پـه شانه لا تـری روښانه پـه ښـکلی مـخ وه هغـه ګـاره
سـر تـر قدمـه ثابتـه روغـه لـه هـره عیبـه پـا کـه ویـزاره
پـه خیـال خیـال تلله نظرئـې نکړ، هرګـز وچاتـه لـه کبـروعاره
هـېڅ نـه پـوهېږم چـه چیرتـه دا شـوه راتـه ووایـه! اي خبـرداره
مقصـود ئـی دا دی عبـدالقادره اوس پسـې ګـرزه سـینه افګـاره

د عبدالقادر خان په عاشقانه غزلو او سندرو کښې سړی د شهوت پرستۍ څه ډېری مظاهري نه وینی او نه له خپلی معشوقی نه هر ځای په غېږ خوله د بوس و کنار سوالونه کوی د ده له اشعارو نه سړی استنباط کولی شی چه دی محبت په تور او سپین پوری مربوط نه ګڼی او نه هغه څوك صاحب جمال بولی چه کړه وړه ئې ښه وی بلکه عشق یوه ازلی برخه او حسن هم یو اثر بولی چه له تور او سپین، کړو وړو څخه ما سوادی – پخپل یوه شعر کښې چه دی د وصال د شپې تصور او آرزو کوی داسی ایسی چه دی له خپلی معشوقی نه دیوی ربښتیانۍ مینی طمع لری او بی له دلدارۍ نه نور هېڅ نه غواړی یعنی همدا ارماند لری چه زه په ځیر ځیر ستا مخ ته وګورم او پخپلو اوښکو او ژړا کښې درته د خپلی مینی اظهار وکړم ته را پاڅېږې زما اوښکی پاکې کړې، ډاډ راکړې، او دلاسا می کړې، په آخر کښې ته هم راسره وژاړې او دواړه د دی دپاره چه یو د بل بیلتون ونه وینو خپل مرګ له بل نه د مخه وغواړو او هر یو بل ته د ډېر عمر دعا وکو.

شعر دا دی:

زه دې درسـته شـپه ځیـر ځیـر و مـخ تـه ګـورم
چـه خـوب درشـی سـر زمـا پـه زنګـون کېـږدې

تـه نـاظرو خپلـو پښـو تـه لـه حیـا شـې
د غنچـی غونـدې اوده پـه غېـږ زمـا شـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زدې مخ ته کاته کړم په ورت ورت ژاړم　　　چه اخر به یوه ورځ له ما جدا شې
زما اوښکې په رخسار د تاپر بووزی　　　وینس له خوبه لکه ګل په شبنم بیا شې
په رویمال مې اوښکی وچې کړی ډاډ راکړی　　　زه فریاد کړم ته زما په دلاسا شې
تینګوې ژړا زما د زړه دپاره　　　چه غریو زور دربانديې وکړی په ژړا شی
زه تر تا لمړی مرګ غواړم ته ترمانه　　　زه و تا ته ته و ما ته په دعا شی

پدې بیتو کښې علاوه پدې چه یوه مجرده او پاکه مینه پکښې جلوه کوی او سړی پوهوی چه د یوه شاعر زړه څه غواړی؟ او څه ارزو لری؟ ډېر نازك کیفیتونه او شاعرانه نکات هم پکښې شته چه د تصویر او تعبیر په لحاظ یو خوږ او ساده شعر ګڼل کېږی – د یوه عاشق ځیر ځیر کتل ارومرو د دی باعث کېږی چه معشوقه له ډېری حیا خپلو پښو او د زمکی خواته وګوری او بیا خپل سر د خوب په وخت کښې د خپل مین په زنګانه کېږدی چه هغه ورځنۍ داسی تعبیر وکړی چه لکه غنچه زما په غېږ کښې اوده شوه، پدی وخت کښې طبعاً دی دیوی ورځی د جدائی په غم ژاړی او اوښکی ئې د هغی په مخ توئېږی هغه راویښېږی مګر شاعر ئی داسی بولی لکه ګل چه په شبنم راولېږی او غوړېږی په دغه حال کښې چه معشوقه خپل عاشق د خپل هجر په غم کښې ژړاند وینی زړه ئی سوزی او دغه قیمتی اوښکی پخپل رویمال وچوی، ده ته ډاډ او تسلی ورکوی مګر ژړائی نه درېږی او هماغه شان ئې مړې مړې اوښکی پر مخ راځی په اخر کښې معشوقه هم که هر څو خپله ژړا ټینګوی بی اختیاره په ژړا کېږی او د خپل مین د بلی ورځی بېلتون ورته دومره ګران ښکاره کېږی چه د خپل مرګ ارزو تر هغه پخوا کوی او دواړه یو بل ته یوراز دعاګانې کوی چه په حقیقت کښې هر یو د بل د دعا نه قبلېده غواړی.

دا خوږ ژبی او مقتدر شاعر به مو د دی څو شعرونو په رڼا کښې څه نه څه پېژندلی وی او د شعر رنګ و کیف به ئې هم لړو ډېر معلوم شوی وی او س ئې یو څو نور شعرونه هم د نمونو په ډول وګورئ ځکه چه د یوه شاعر شاعری ځنګه چه له خپلو اشعارو معلومېږی هغومره تبصره کونکو په وینا کښې نه معلومېږی او کېدی شی چه لیدونکی ئې په اشعارو کښې بل شان وپېژنی.

لمړی نمونه

حقیقت د عشق په خوله ویلی نشی　　　دغه اور بی دله نور سهلی نشی

درسته شپه ناری وهم د یار له درده   همسایه می په شپه خوب کولی نشی
د زړه مست لره د زلفو ځنځیر بویه   په اوسپن ځنځیر دا مست ترلی نشی
پدا باغ کښې ډېر ګلونه شګفته شوه   پکښې یو د یار په رنګ لیدلی نشی
ما د یار د مخ په باغ کښې دی لیدلی   چاوی دا چه تور نرګس موندلی نشی
په هر دم عبدالقادر هسی پیالی چښې   چه یوګوټ ئی کاینات زغملی نشی

دوهمه نمونه

محبت په تور په سپین راغلی نه دی   په اصیل او په کمین راغلی نه دی
عشق عطا ده ازلی چه په چا وشی   په ارشاد او په تلقین راغلی نه دی
بیهوده په عشق کښې خواست کوی د صبر   د دی خواست هرګز آمین راغلی نه دی
په راتله ئې بنایسته د ځمکی مخ شه   په دا شان خوك په زمین راغلی نه دی

په دکان د عطار هومره خلق پنډوی
خو په زلفو عنبرین راغلی نه دی

دریمه نمونه

مخ دی لکه نمر دی تر نسبت ئی نمر مثال دی   خوك به وائی هسی چه نمر ستا د مخ مثال دی
سخت دی په سړی باندی نیژدی بیلتون تر لری   یار چه لیده نشی تر دکن لری دېوا ل دی
وائی چه وبا ل دی چه نظر کا وښه مخ ته   ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی
حسن یو اثر دی چه په مخ کښې د چا وشی   نه چه کره وره ښه لری هغه صاحب جمال دی
څه برکت ناك دی د عشق خم ورته حیران یم   خوخلق پری مست شوه دی لا هسې مالامال دی
هر چه سوختګان دی په خاطر به ئی لګېږی   اور مې د ټپر چه سر وهلی تر مقال دی
زړه لری بډای عبدالقادر تر بادشاهانو   څه شوکه په کور کښې دنیا نلری ګنګال دی

خلورمه نمونه

زړه مدام راته ویل کاندی چه ژاړه   په ژړا ژړا بیل شوی مین غواړه
په طلب ئې د دنیا ودانی پرېږده   لېونیو غوندی ګرزه په ویجاړه
مسلی دبی ننګی وریسی لنګ کړه   د ناموس پروا هیڅ مکړه وئی نغاړه
د مکی ځنځیر دي نور نیسی په لاس کښې   مانیولی دی د یار زلفینی دواړه
په خواری مونده شی کام له ډېر زړونو   په محنت سره سره زرخېږی له کاړه
تل دیار په مینه مست عبدالقادر دی   که نور مست وی له شرابه یا لتاړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه نمونه

د مېرونو هغه شته چه د تا نشته   مه وایه چه زما نشته د چا نشته
سترګو ربه څه باور وربانـدی کانـدی   که ږانده ناری وهی چه رڼا نشته
د سبا په حال غوټیِ د نوبهار زده   د خزان وهلی وائی سبا نشته
ستا په بوی چه همګی ږانده بینا شول   ستا له بویه بی یعقوبه اشنا نشته
وائی خار و خس جارو کړه چه زه درشم   خار و خس خو به هم زه یم بی ما نشته
هر سحر سترګی د ګل په اوښو ډکی   پدا باغ کښې بی ژړلو خندا نشته

شپږمه نمونه

دریغه نور غمونه لرې شوای له دله   پکښې غم د خپل اشنا وی تل تر تله
شبنم وصل د ګل بیا مونده خموش شو   تری محرومه شوه چه شور کاندی بلبله
ښه چه ژبه دی قلم شوه په مجلس کښې   شمع تا چه د خپل سوز قصه ویله
عاشق هېڅ د عشق له سوزه خبر نه و   دا لمبه پری معشوقی ولګوله
د فانوس پرده کښې څراغ کله پټېږی   که ئې مخ په پلوپټ و مالیدله
په ما تم د پروانه چه ځان ئې وسو   شمع او پر تندی بل کړ ګرزېدله
درسته شپه دې په ماتم عبدالقادر کړ   نه بی غمه په پالنګ باندی ځمله

عبدالقادر خان پخپل شعر کښې تصوفی مضامین هم راوړی او داسی معلومېږی چه پدی خوا کښې هم ښه عمیق معلومات لری یا په بل عبارت د عارفانه سندرو او صوفیانه مزاج خاوند هم دی، دنیا ته هم په کم نظر ګوری او د زاهد په مقابل کښې د رندانو ملګری دی لکه چه وائي:

د زاهد شرب جدا د رند جدا دی   له ماهی به کله کار د سمندر شی

پدی بیت کښې چه دی کوم مثالونه د زاهد اورند دپاره راوړی معلومېږی چه دی دی دواړو ته په څه نظر ګوری او کوم لورته میل لری – د ده د تصوفی افکارو او صوفیت رنګ له دی شعره هم معلومېږی.

چه وجود د ذری شته هومره ذره ده   خوچه محوه خپل وجود کاندی افتاب شی
د هستیِ نوم هغه وخت وربانـدی ښائی   امیخته چه له محیط سره سیلاب شی
د عنصر له چار دېواله چه راووزی   اروېده لیده ئی واړه بی حجاب شی
و هر لوری ته چه مخ کا نمونځ ئې کېږی   چه قبله ئې د یار مخ وروځی محراب شی
په ځنبل د سترګو ځی تر شرق و غربه   تر نظر د عارفانو تله شتاب شی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مهمندو دوره

رحمان بابا او حمید

د خټکو دوره لا هماغسې په قوت کښې ده او د خوشحال شاعرۍ په هماغه پوخوالی د ده په زامنو او نمسيانو کښې ځان ښکاره کوی چه ناڅاپه د مهمندو په کورنۍ کښې د شعر او ادب دوه پاخه استاذان او امامان پیدا کېږی چه یو عبدالرحمن بابا او بل ماشوخیل حمید دی، د دوی شعر او شاعری له پخوا وخته بل راز ایسی او هر یو د پښتو شعر ته نوی رنګ ورکوی، دا رنګونه د پښتو روستیو شاعرانو ته ډېر ښه ښکاره کېږی او کوښښ کوی چه خپل شعر پری رنګین او ښایسته کړی، یعنی څوك د یوه او څوك دبل شاګردی کوی – دا دوه نوموړی او پاخه شاعران په ټولو پښتنو کښې یو عام شهرت پیدا کوی، او لرې نږدې ټول پښتانه ورته په درنه سترګه ګوری.

داسی پښتون به نه وی چه دغه د شعر او ادب مشران به نه پېژنی او نه به ئې ستائی – په ډېرو ادبی محافلو کښې ګورو چه د دوی په شعر او شاعرۍ خبری کېږی او هر څوك ورسره مخصوصه دلچسپي لری ځکه چه دا دوه ملنی استاذان لکه دوه غټ او روښانه ستوری وړاندې وروسته دنیا ته راغلی او هر یوه له ځانه سره نوی رڼا راوړې ده.

رحمان بابا د پټې خزانې په استناد په ۱۰۴۲ کښې یعنی تر خوشحال خان خټکه شل کاله وروسته زوکړی او تر ۱۱۱۸ پوری ئې ژوند یقینی دی – د حمید د زوکړې نېټه د پښتانه شعراؤ په وینا په ۱۱۰۰ کښې معلومېږی چه تر ۳۷ کلنۍ پوری ئې ژوند په یقین سره معلوم دی نو دوی دواړه د خټکو د شاعرۍ په عین شور و زور کښې پیدا شویدی او د دوی په مقابل کښې خټکو پیاوړی شاعران درلودل، خوشحال خو خپله تر ۱۰۸۰ پورې ژوندی ښکاره کېږی او سړی ویلی شی چه د رحمان بابا د شاعرۍ ابتدا او د ده انتها به سره یو ځای شوی وی، او که فرضاً د رحمان بابا شاعری تر خوشحالخان وروسته شروع شوی وی نو په خټکو کښې خو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجری او داسی نور ښه ښه شاعران موجود و، او د خوشحال خان د کورنی روستی شاعر علیخان خټك چه تر ۱۱۱۸ پوری ئی د ژوند پته لګېږی د یوې ښې قریحی او قوی شاعرۍ خاوند دی او سړی ویلی شی چه د دغسی پیاوړو او پخو شاعرانو په وخت کښې دغسی امتیاز او شهرت پیدا کول لکه رحمان بابا او حمید چه ئې لری څه آسانه کار نه دی – په داسې وخت ډېر قوت په کار دی چه یو شاعر خپل ځان او خپل شعر عام او مشهور و مقبول کړی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او روستني شاعران لکه پير محمد کاکړ چه د خپل وخت ممتاز او پوخ شاعر دی د رحمان بابا شاعرۍ ته پداسې نظر وګوري چه د خوشحال تشبيه ورسره وکړي او و وائي:

هېڅ تر شعر د رحمان به ډېر کم نه وی ومنصف ته د ختټك خوشحالخان شعر

دا معلومه ده چه هر څوك چه يو شی له بل سره مشابه کوی نو هغه بل ئی په نظر کښې زيات ښکاری او ښه ورته ايسی- هر کله چه دلته د ختکو او مهمندو د شاعرۍ مقايسه او موازنه مطلب نه دی نو له دی خبرې تېرېږو او د مهمندو د دغو دوو مشهورو شاعرانو د شعر او شاعرۍ رنګ په لاندينی ډول لږ او ډېر ښيو:
د دوی د شاعرانه فيضان او سپېڅلی نور څخه دېر تياره کورونه رڼا شوي او ډېرو ځايو ته ئې سپينی پلوشی رسېدلي دي.
د دوی ادبی مکتبونه تر اوسه پورې داسې جاری دی چه د تعطيل ورځی او جمعه يا پنجشنبه پکښې هېڅکله نه وی. د دوی د شاعرۍ دوه لوی بحرونه که څه هم څنګ په څنګ او يو ځای بهېږی مګر بيا هم يو غيبی برزخ د دواړو تر مينځ شته چه يو له بله ئې په هر څه کښې بېلوی او هر څوك ئې فرق کولی شی.
د دوی د ادبی ګلزارونو رنګ و بوی له وراملعوم دی او د سريندو اوازونه ئې هم په ښه شان پېژندل کېږی خو دا پېژندنه د ټولو په نظر کښې يو راز نه ده او هر څوك ئې يو شان نه وينی، دا يو خوب دی چه هر سړی ئې بېل بېل تعبير کوی او ډېرې خواوې لری، سړی چه د ننګرهار او سپين غره ادبی فضا او افق ته ګوری لکه قوس و قزح څو ډوله رنګونه ئې تر سترګو کېږی چه رحمان او حميد پکښې ځان ښکاره کوی مګر دا رنګونه سره له دې چه ښکاره امتياز لری بيا هم يو له بله سره ګډ شوی او تداخل پکښی راغلی دی. دی رنګونو بريد اوسيمه معلومول يا د دې جغرافيې ليکل څه اسانه کار نه دی.
زه به کوښښ وکړم چه د دوی د شعر او ادب نوعيت څه نه څه وښيم مګر زما د اټکل ټال به هم لکه د بوډۍ ټال داسی وی چه يوه هوائی نندارہ به بلل کېږی ځکه چه دلته ډېر داسی شيان مخی ته راځی چه زه ئې خوند څکم مګر تفصيل ئې نشم کولی.
سړی په ډېرو خوړو او خوندورو شيانو ژبه ټکوی او خواږه يا ښه ورته وائی مګر هر څوك پوهېږی چه ټول خواږه او خوندور شيان يو راز نه دی.
ډېرو شيانو ته سړی سپين يا تور وائی مګر څنګه چه سپين او تور يو له بله فرق لری همدغه راز هر يو پخپل کور کښې هم درجی او مراتب لری چه تفاوت ئې ثابت او محقق دی نو زما تبصره به هر ګوره د يوې نقشی مثال لری چه لوی لوی غرونه او ډك ډك سيندونه به پکښې لکه خطوط داسی ښکاری او يو اجمالی لوری لودن به سړی ته ښئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مګر لوړې ژورې به ئې څوك نه وينى او نه به پکښې د هيوادونو بهار او خزان معلومېږى خو دا به تول زما نقصان نه وى د موضوع تقاضا به هم پکښې دخل لرى.
سړى چه يوى عمومى هنګامې ته غور ونيسى يا د دوى دواړو ديوانونو ته له وراګورى داسى معلومېږى لکه چه رحمان بابا يو اخلاقى او لارښوونکى شاعر وى چه خلقو ته د شعر په شپېلۍ او د عشق په نغمه کښې د ژوندانه سمه لار ښئ او د بلبلو په ژبه حکيمانه خبرى کوى مګر حميد د ښکلو او نازولو شنو خالو، تورو سترګو، خط و کاکل ته هر ساعت سترګکونه وهى او لکه پتنګ په سوزېدونکى شمع ځان جليا کوى. رحمان بابا زيات ميل عشق پرستۍ ته لرى او حميد د حسن پرستۍ بيرغ هسك کړېدى – دى وائى:

د حميد زندګاني د يار په مخ ده   ناقصان به ئې ژوندى بولى په سا

مګر رحمان بابا عشق او مينه هغه څه بولى چه بايد خپل ژوند هم ورځنى ځار کړى.
ځينى کسان د رحمان بابا او حميد ادبى مکتبونه پدى راز بيلوى چه حميد د نازکخيالى استاد ګڼې او رحمان ته د ساده او خوږى انشا حق ورکوى، يا هغه د جمال اودى د معنى منادى ګڼې، زه دا منم چه د رحمان بابا د عشق قبله له مادى حسن څخه پورته ده او يوازې ښايست يا تش ښکليتوب د ده مخه نه ده بنده کړى بلکه دى له دى ښايسته او رنګينو پردو هغه خوا هم ځينې تجليات ګورى او د مينى په صافه هنداره کښې ماورا له حسنه نور شيان هم وينى – د ده عشق او محبت د حسن او سينګار مولود نه دى بلکه د ده په نزد حسن د عشق په اعتبار نامه چليږى او په همدغه سکه قدر پيدا کوى.
لکه چه پدې بيتونو کښې دا مطلب په ښه شان څرګندوى:

نار د عشق پرورش مى له عشقه	هسې نه چه د خوبانو په سينګار شى
هيڅ موقوف د معشوقې په حسن نه دى	د عاشق خاطر پخپله مينه ښاد دى
حسن واړه د عاشق په عشق موقوف دى	معشوقه که وى جوړى که ښاپيرۍ
عشق دى دا چه معشوقه شوو عاشق ته	ښه رخسار د مهرويانو په اسلوب

مګر د دې خبرې معنى دا نه ده چه د رحمان بابا شعر کښې غزلى آهنګ او شعرى جاذبه له چا نه کمه ده يا دا چه ده د حسن او ښايست ننداره نده کړى او د نازکيخالۍ برخه ئې لږه ده. همدارنګه حميد هم يوازى د تش خيال خاوند نه دى بلکه د ننګ و نام پوره طرفدار او د تن اسانۍ دښمن هم دى – د درس او مکتب دروازى ته ئې هم هلکان را بللى او د يتيمانو اوښکى ئې هم پخپلو لستونو پاکى کړېدى، د عشق او مينى

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپاره ئی هر راز ذلت ته سر نیولی مګر د طمع ځنځیر ئی په غاړه نه دی پری اېښی(۱)[1] د چا مغلواله ئې کله نه ده تېره کړی مګر هیڅ کله ئې له خدایه داسی دروندوالی هم نه دی غوښتی چه په چا باندی بار شی(۲)[2] زه اوس دلته په دی مقاله کښې د دی دواړو نوموړو شاعرانو په شعر باندی هغه شان تبصره نشم کولی چه د موضوع حق پوره ادا شی او ټول خصوصیات ئې وښودل شی مګر څه نه څه به ځینو ټکو ته اشاره وکړم چه د دوی د کلام د افادې ډول او هغه کیف چه د دوی په شعر کښې لیدل کېږی تر یوه حده وښودل شی.

لکه چه رحمان بابا پخپله شاعری کښې له عشق او مینی ډېر متاثر دی او هر هر ځای دغه مضمون په راز راز پیرایو کښې ادا کوی، حمید هم د محبت سوز و ګداز ناقراره کړی او په متعددو ځایو کښې له عشق نه فریادونه کوی، یعنی یو د عشق ستاینه کوی او اعلی مرتبه ئې بولی او بل ئې اسمانی تندر او توره بلا ګڼی یا ورځنی په سرو لمبو او غم باندی تعبیرونه کوی چه دغه دی دلته ئې نمونی ښیو.

رحمان بابا او عشق:

دا جهان دی خدای له عشقه پیدا کړی　　　　د جملـه و مخلوقـاتو پـلار دی دا
تر عشق غوره بل څه کار په جهان نشته　　　　تر همه کارونو غوره کار دی دا
که اعلی مرتبه غواړې عاشقی ده　　　　نور همه واړه ادنی دی ادنی مشی
څو د عشق په خمخانه ئې داخل نکړم　　　　پخته نه دی دغه عقل خام زما
عاشقان په عشق کښې واړه سلطانان دی　　　　پدې شهر کښې نیستګار او ناتوان نشته
عشق یو داد دی په عشق باندی له خدایه　　　　هسی نه چه یائی پیری یا ئی پلوری
عشق عاشق لره یو هسی پیر استاد دی　　　　چه به نه وی بل دا هسی پیر استاد
د رحمان په عاشقی کښې سترګی وشوې　　　　څوك چه وائې عاشق ړوند دی هغه خوار شه
عشق د نفس له خاصیته منزه دی　　　　کار د سترګو به څوك څه رنګ په دهان کا
و آسمان ته لاس د عقل نه رسېږی　　　　دا خو عشق دی چه په عرش کرسی قدم ږدی
بی د عشقه که مې عیب که مې هنر دی　　　　ما غوځ کړیدی له ځانه بل پیوند
مرتبه که د عشق شی ورته څرګنده　　　　ملایك به واړه وائې چه بشر وای

حمید او عشق:

چه نازل شو د عشق تندر له اسمانه　　　　ما حمید د غم لایق ورته لاس ونیو
ما هم زده چه عاشقی توره بلا ده　　　　باری تېرله دی تدبیره کړم تقدیر

---

[1] نور قیدونه واړه سهل دی حمیده　　　　خو په غاړه دې د طمع ځنځیر مشه
[2] د خسرې په څېر سپك ښه یم بی قدره　　　　خدای مې مکړه هسی دروند چه په چا بار شم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه د عشق په غم اباد یم ډېره شوی … نور مې هېڅ کله ښادی د وجود نشته
په ځوانی د عشق غمونو حمید زوړ کړ … بې مدې ئې ږیره سپینه شوه ملاغبرګه
کامیابی په عشق کښې نشته زړه چول دی … هر نفس په تشه تشه تمنا
رستمان د صبر زهد ستا په عشق کښې … نخول شی در په در لکه بیزو
عاشقی به ئې آخر تر بنې سپك کړی … که وی دروند تر کوه قافه تول د چا
د عشق بار چه اسمان ځمکی ساهه نشو … تا په کوم قوت ساهه کوتاه اندیشه
لکه لوبی هلکان په لیونو کا … عشق می هسی مسخره کړ عقل و هوش
هر ساعت لکه خلیل په عاشقی کښې … تماشه کړم د ګلزار په سرو لمبو کښې
هسې زه د ځان په غوښو عشق اخته کړم … لکه نا خبری له ځانه د پمن لاس
عشق د بوری د بدنامی کار راوکړ … لاس په خوله ایښی ژړا کړم شپ و روز
په راستی می د خپل عشق هسی باور دی … چه همدم به یم له ښکلو پس له مرګه
څه فساد وستا په خاورو کښې حمیده … چه د مینې په کیمیا هم سره زر نشوه
څه کیمیا د عاشقی په لاس درکړی … چه دی وینم په خواری کښې مغرور هسې
یا د ښکلیو د پاولیو شرنګهار دی … یا د عشق د لېونیو د ځنځیر
هنګامه د مینې ګرمه ده ترحسنه … د مجنون د درګه ادا شه لیلی مشه
د حمید زندګانی د یار په مخ ده … ناقصان به ئې ژوندی بولی په ساه

د دی خو بیتو څخه ښائي چه د رحمان بابا او حمید د عشق رنګ او ډول څه نه څه څرګند شوی وی او دا معلومه شوی وی چه دواړه د شعر په محفل کښې د عشق سرینده غږوی مګر هغه پکښې د خوشحالی اودی پکښې د غم سندرې وائي – دی د عشق او مینی مرور اشنا او هغه پخلا معلومیږی یعنی د هغه د خوشبینی جنبه قوی ده او د ده د شکایت هنګامه ډېره زوروره ده.

دا فیصله د یوه عمومی نظر نتیجه ده که څوك د دوی دواړو یو یو بیت له نظر لاندی ونیسی ښائي چه د رحمان بابا په اشعارو کښې هم د شکایت یو نیم بیت پیدا کړی لکه:

اشنائی توره بلا ده اشنا مشی … جدائی به دی فنا کړی فنا مشی

او د حمید په دیوان کښې هم ځینی بیتونه وموی چه د عشق ستاینه او کیمیا توب ورځنی څرګند شی مګر په عمومی صورت همدغه راز ایسی لکه چه اشاره ورته وشوه.

څه شی چه د حمید په شاعری کښې ډېر زیات ترسترګو کیږی هغه د خط کلمه ده چه اصلاً د فارسی ادب مهم عنصر دی او هلته په راز راز پیرایو کښې ادا شویده مګر حمید هم د پښتو ادب خصوصیت ته نه دی کتلی او دا پردی مضمون ئې پخپلو اشعارو کښې

دومره اړولی را اړولی دی چه د ده د شاعريت مهم غړی ورته ويلی شو او دلته ئی ځينې نمونې ښيو:

منت بار دې يم د ړيري د آغاز
چه ئې کم کړ ستا حسن کبر و ناز

په نو خطو پسې تللی زړه موند نشي
هغه ورك شو چه په شپه داوړ په سوی لاړ

چه مې وليده په مخ د دل ارام خط
بيا مونده له ازادی نه ما غلام خط

د اشنا د مخ د خط هيبت مې وخوړ
چه مې وليد په شرابو کښې د جام خط

د بهار او ريځې نه وی بې بارانه
په رښتيا کا د بوسی زيری پيغام خط

د مقصود د رمې ونه ليده تياره شوه
صبحدم د يار د مخ کړ راته شام خط

د خط خيال مې له سره تلونی نه دی
که سايه پری د هما شي برابره

چه مشغول دا ستا د مخ په خال وخط شوم
مشغولا را څخه پاته د کتاب شوه

ځکه زه کوم اسره د يارو خط ته
روانيږی مشکل متن په حاشو

هومره ښه دې خال و خط راسره وکړه
چه راوې ايستم له اوره په اغزو

زر په زر به ئې سياهی د خط پښيمان کا
دا د مخ په روښنائی باندی مغرور

خدايه خط د يار له مخه لرې لری
په اسلام باندی برمشه لاس د کفر

هغه مخ چه مې کعبه وه د دوه سترګو
مسلط که باندی خط مو اس د کفر

لا که مخ له خال و خط آب و تاب ډېر
ولی تاب وی دا وريځې د افتاب ډېر

د تور خط ليکه ئې ګډه په سپين مخ شوه
تور او سپين زما د سترګو شو پيدا ګډ

دارموز کا د يار خط په ماته ژبه
چه خوره کړه نن ساعت هر چا ته ژبه

د اشنا له خال و خطه معلوميږی
چه حميد به مسافر د هندوستان شي

لګی لا د خط په وخت د يار عتاب سخت
وی د شپې باد و باران سيل وسيلاب سخت

د نو خطو درشتی زما اشتی ده
په اغزن بوټی ارام کا عندليب زما

څه به خوب کوم د يار د خط له غمه
چه اغزی مې په ليمو کښې غړوی

هسې شپه د يار د خط را باندی راغله
چه هرګز به تر قيامته سحر نشي

خال و خط ئې هسې چاړې په مخ وکړی
لکه ګل شي پښو لاندی دهاتيانو

سپيلنی غوندی په اور د نو خط حسن
سر تر پايه سره لمبه شم شنه لوخړه

دائې خط نشو نما کاندی له مخه
که نری نری لوګی ځی له چراغه

خط په مخ د صنم راغی که مياشت ګير شوه په هاله کښې
وائې غلبن په خوله کښې زيب کا که ژاله شوه په لاله کښې

له دغو څو بيتو څخه دومره پته لګيږي چه حميد د فارسی شاعری له تاثير لاندې ډير زيات راغلی دی او دپښتو د شاعری خصوصيت ئې لږ څه بايللی دی د همدې لامله ځينې ځايونه ئی تخيل هم فارسی رنګ لری او ځينې فارسی مصطلحات ئی هم په کلام کښې ليدل کيږی چه يو څو نمونې ئې دا دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــه حميـــد د زنخـــدان لـــه غمـــه ژاړي | پـه کــوهی کښـې اويـزان دی نـه دی ګـرم
کــه مــې تــا د مــرګ ســلا نــه ده ورکــړی | زنخــدان دی راتــه کينــی ګــور پــه څــه
چـه ئـی سـتا د تنګـی خـولی تصـور واخسـت | پـه دی فکـر کښـې غنچـه شـوه پـه زړه تنګـه
دا زمـا پـه سـرو قـد د قـد لـه شـرمه | فلـــك ودريـــده ســـرکوزی خميـــده
چه خندا دی کينـد کـوهیـ په زنخدان کښې | مـا هالـه پکښـې ليـده خپـل پرېواتـه
وايـم پرېـوتم وسـل ګـزو کـوهی تـه | چـه پـه يـاد راتـه د ښـکلو زنخـدان شـی
چـه دا سـتا چـاه زنـخ تـه نـه رسـېږی | د کـم عمـر رسـن څـه کـوم بـی تـا

دلته بايد څوك دا ګمان ونکړي چه زه د ده هر بيت چه نازك خيالی پکښې وی د فارسی ادب اغيزه بولم يا دا وايم چه په پښتو اشعارو کښې بيخی تخيل نشته او نازکخيالی پکښې نه ځائېږی – زه به تاسی ته د پښتو په عام ادب او لنډيو کښې هم نازکخيالی وښيم چه څوك ورته د فارسی اغيزه ونشی ويلی او د پښتو خپل مال ئې وبولي لکه:

په ګودر سور ښکاره شو سالو | ما وی دي تورو اوبو اور واخست مينه

حميد هم ځينی بيتونه لری چه هغه د ده خپل تخيل دی او پر دی رنګ نلری لکه دا بيتونه:

لکـه سـر د پسـه پـه اورغاښـونه سـپين کـا | هســی مــا لــره لــه غمــه خنــدا راغلــه
د اشــنا د منګــوری زلفــو پــه خيــال کښــې | مــوی پــه مــوی رابانــدی زهــر د منګــورځی

زما مقصد له فارسی تخيل څخه هغه تخيل دی چه په فارسی ادب کښې ئې د ضرب المثل حيث پيدا کړی دی او د فارسی د ټولو شاعرانو مشترك مال ګرزېدلی دی لکه د حميد پدی بيت کښې ئې چه ګورو:

د هوسیـ په ښکر برات زما د مطلب شو | هوسیـ زه نشم نيوی د پښو په دو

دلته که څه هم د فارسی دا مخصوص مضمون (برات عاشقان بر شاخ آهو) ډېر ښه ادا شويدی ځکه چه پدی ځای کښې دا مضمون يو مخصوص لطف هم لری چه (برات) نامی د حميد محبوب او معشوق هم و، او په همدغه سبب پکښې يوه ښه تلميح هم شته مګر بيا هم د يوه پښتانه شاعر د ستايني موجب نشی کيدی او د حميد دپاره ئې عيب بولو که څه هم د نورو دپاره حسن دی. حميد په همدغه سبب چه فارسی ادب لږ څه د ده د خولی خوند بل راز کړی دی ځيني داسی بيتونه ئې خولی ته ورغلی دی چه هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د عمومي صفت منافي بلل کيږي او د نورو پښتنو شاعرانو په کلام کښې دومره ډير نه ليدل کيږي لکه دا څو بيتونه:

بيهوده مې ځان شمېره د يار له پيسو — چه لايق په دغه شمار کښې نه وه نشو
دا خطاب د پادشاهۍ د سلطانۍ دی — چه يار وبولي حميد د اسپي په اسم
د حميد په خبر به ځان د ښکلو پسې کړی — که څوك بيا مومي د عشق کمينه فيض
په سړو کښې به ځان هومره حساب نکړم — څو حساب نشم د يار د درپه سپيو کښې
ستا د در د سپيو قدر مې بيا نه موند — که هر څو مې درته ځان کړ کمينه
چه سپی توب د عاشقۍ راڅخه نه ځی — ځکه شم باله شاړه په تو په چخه
دا سپی توب دی زما خوښ ترسړيتوبه — که په مينه کښې هرڅو سړی سپی کېږی

برسېره پدی چه فارسی ذوق د ده په ديوان کښې دغه راز د عزت النفس منافي بيتونه پيدا کړی دی ځيني داسی بيتونه ئې هم د ده له قريحی زيږولی دی چه لکه د فارسی ځيني تخيلي بيتونه له واقعيت او حقيقت څخه ډير لری وی چه دغه راز بيتونه د پښتو په ادب کښې بل راز ايسی او د پښتو په ذوق هم چندان ښه نه لګی وګورئ حميد په يوه ځای کښې وائي:

زلزله د يار د خط د راتلو ګوره — نړوی مې په تندی آسمان د مشکو
چه اوريځ د يار د خط په خاطر راشی — اوروی مې ترليمو باران د مشکو

دا بيتونه علاوه پر دی چه د وقوعيت په لحاظ پری اعتراض کيدی شی د شعری تناسب په اعتبار هم د انتقاد وړ دی ځکه چه د مشکو اسمان د خط زلزله او بيا هغه مفهوم چه دی ئې له دی دوو مصروعو څخه اخلی څو رازه نواقص لری، همدارنګه د اوښکو باران ته د مشکو باران ويل هم يوه نوی خبره ده ...

په يوه بل ځای کښې وائي:

خال و خط ئې هسی چاری په مخ وکړی — لکه ګل شی پښو لاندې د هاتيانو

دلته که خط د هاتی مثال پيدا کړی شی او مخ لکه ګل د دغه تور هاتی له پښو لاندی وګڼو نو د يوې بعيدی تشبيه په سبب څه اړخ ورسره لګوی مګر خال ته هيڅکله دا نشو ويلی ځکه چه هغه لا د مخ ښايست او ښه ښکاره کيدو سبب ګرزی نو خال پدی بيت کښې خوشی په خوشی د خط په ډب کښې ولاړ دغه راز شيان نور هم له فارسی نه پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته راغلی دی چه د حمید په اشعارو کښې له رحمان بابا او نورو شاعرانو څخه زیات تر سترګو کېږی.

رحمان بابا هم یو نیم ځای خط یاد کړیدی او د فارسی ادب اغیزه ئې په کلام کښې په هغه اندازه چه ګډون او اجتماع تقاضا کوی لیدل کېږی مګر د حمید پکښې کوږی ولاړی دی او د ده د نازکخیالۍ بوده یا تنسته ئې بللی شو.

د حمید ډېر بیتونه مو د خط په باب کښې واورېدل اوس د رحمان بابا یو بیت هم واورئ:

په رخسار چه دي د خط غبار څرګند شو   سربلنده شوه فرقه د خاکسارانو

که مو په یاد وی حمید هم دغسی یو بیت لری چه د مضمون په لحاظ همدغه بیت ته ډېر نږدی دی خو شاعریت ئې کمزوری دی ځکه چه هغه ښکاره او په ډانګ پیلی خپل معشوق ته وائي:

منت بار دي یم د ږیری د آغاز   چه ئې کم کړ ستا د حسن کبر و ناز

مګر رحمان بابا په هغه ژبه چه د شعر او ادب تقاضا ده همدغه مطلب ادا کوی او یوازی د حسن او ناز کمېدل لا څه چه د محبوب خاکسارۍ ته هم یو شاعرانه اشارت کوی او په مقابل کښې ئې خپله سربلندی ښئ مګر خپل مناسبت ورسره په ښه شان ساتی او په عین حال کښې د خط تشبیه له غبار سره او بیا د خاکسارۍ مفهوم پکښې پیدا کول پوره شعری کیف لري.

په یوه بل ځای کښې هم د رحمان بابا خط و خال ته پدی راز ګوری:

ستا د مخ په ورق باندی خط و خال دی   د مصحف په صحیفو باندی اعراب

پدی بیت کښې د خط و خال تشبیه د مصحف له اعرابونو سره شوېده او پخپله مخ لکه د مصحف پاڼه ګڼل شوېده مګر حمید پخپل یوه بیت کښې ورته د کتاب د حاشو نسبت کوی او وائي:

ځکه زه کوم اسره د یار و خط ته   روانېږی مشکل متن په حاشو

پدی کښې هیڅ شك نشته چه حمید هم پدې ځای کښې د رحمان بابا مطلب ادا کړیدی خو هغه کیف او لطف چه د مصحف او اعراب په کلمه کښې مومو په متن او حاشیو کښې ئې نه وینو ځکه چه د مخ تشبیه له مصحف سره نسبت متن ته زیات مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري او يوه ښه تخيل هم سړی ته پيدا کوی همدارنګه کله کله رحمان بابا چاه زنخدان هم ياد کړيدی لکه:

خوند د لبو او د چاه زنخدان ئي راشه ګوره زمزم دا دی کوثر دا دی

مګر حميد ورځنی سل ګزه کوهی جوړ کړی او خپل قبر ئي هم پکښې ليدلی دی.

سړی چه د رحمان بابا او حميد شاعری ته ښه ځير شي داسی معلوميږی چه حميد کله کله په پخپلو مضامينو او سخرو غوټو کښې هم شعر او شاعری لټوی مګر رحمان بابا يوازی په ساده بيان کښې شعری سحر پيدا کړيدی او هېڅکله داسی نه کوی چه د خط له وريځی څخه د مشکو بارانونه و اوروی يا د خط د زلزلی په اثر کښې د مشکو اسمان و نړوی – له خط نه هاتيان هم کله نه جوړوی او د هوسی په ښکر براتونه هم نه ليکی مګر حميد اسمان ته د شعر ځينه ايښی ده(۱) او همدومره پاته دی چه د غم له زنګانه سر راپورته کړی او پورته ورخيژی خو زما په ګمان چه همدغسی مغموم ورختلی دی او د فلك په مانۍ کښې ئي هم د غم اورونه بل کړيدی لکه چه پخپله وائي:

چه بليږی پکښې اور زما د آه څه به نه وی د فلك مانۍ سياه

د همدی لامله خپل اشنا ته هم له پاسه دا راز پيغام استوي:

سر ترونی نوي مياشت تر سر جار باسی د هر ښکلی درد په سر دی ستا له درده

هغه وخت چه د خپل صنم په مخ د خط ليکه شاوخوا ګوری نو هم سمدلاسه وائي:

خط په مخ د صنم راغی که مياشت ګير شوه په هاله کښې دائی غاښ په خوله کښې زيب کا که ژاله شوه په لاله کښې

د اسمان شفق هم د خپل زخمی زړګی د سمال بولی چه په همدغه اسمانی سير کښې ورڅخه لويدلی او هلته پاته شويدی لکه چه پخپله وائي:

ناخبره خلق ئي ولی شفق بولی دا زما د زړه له زخم د سمال پرېووت

نو څنګه چه په فارسی کښې بيدل پخپله شاعرۍ کښې په يو سخته لاره روان دی چه غرونه او پېچو می پکښې زښت ډېر دي حميد هم کله کله په لوړو مضمونو پسی د اسمان په څنډوګرزی او له عامي سطحې ډېر ډېر پورته کيږی مګر رحمان بابا پخپله مسله ناست دی د اسمان راښه ستوری ئي په لمن کښې لکه مرغلري را توئيږی. دی ورځنی د لويو او وړو دپاره ښايسته اميلونه جوړوی او د خپلو نمسيانو په غاړه کښې ئي اچوی.

---

(۱)و اسمان ته به د شعر ځينی کښېږدی
که حميد د غم له سره زنګون وکيښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو د حمید د شاعرۍ زور او قوت اغلباً په تکلفی او پېچیده مضامینو کښې ګورو او زیاته پهلوانی ئی هم په همدغه تشبیهاتو او استعاراتو کښې وینو مګر د رحمان بابا په شعر کښې یو بل راز کیف ممو چه هغه د ده په ساده انشا کښې د شعر پرښتو اغږلی دی او په هېڅ راز تکلف نه دی بنا – د همدی لامله کله سړی د ده په ځینی اشعارو کښې یو ډول خوند او خوږوالی څکی چه هلته د تشبیه یا استعارې غازه هېڅ نه لیدل کېږی او څه تخیل هم پکښې نه وی لکه پدی بیتو کښې:

که یوځله مې دی زلف په لاس کښېوزی … یو ویښته به دی په درست جهان ورنکړم
ځو دی ونه وینم سترګی که خدای کاندی … عزرائیل لره به هومره ځان ورنکړم
په رحمان باندی د لبو می حرام دی … ځو د خپلو وینو جام تاوان ورنکړم

د رحمان بابا په دېوان کښې دغه راز ډېر بیتونه موندلی شو چه لکه اصلي مرغلي له ځانه یوه اصلی رڼا لری او د خپل ساده جوهر په لحاظ هر چا ته ښکلی او ښایسته ښکاری وګورئ! دا بیت:

څه اثر به ئې د عقل وی په سر کښې … د هغو په سر چه کښېنی ښاپیرۍ

خومره ساده کیف لری چه هېڅکله ئې سړی په یوه تکلفی او پېچیده مضمون کښې نه مومی.
ځوك چه د رحمان بابا په دیوان کښې مطالعه لری هغه به دا ومنی چه د ده ساده انشا یو دا راز خوند او کیف لری چه هغه هېڅکله په مصنوعی اشعارو او شعری صنایو کښې نشو موندلی دا اقتدار خدای یوازی رحمان بابا ته ورکړی دی چه ډېر پېچیده او ګران مضمونونه دومره ساده او اسانه کړی چه خاص و عام هر ځوك پرې وپوهېږی او خوند ورځنې واخلي – دی ډېر ځله په یوه غزل کښې د عشق مرموز کیفیتونه، د ژوندانه پټه فلسفه او شاعرانه نازك خیالات داسې یو ځای کوی چه یو ډېر ساده او روان خوندور شعر ورځنی جوړېږی.
د نمونی په ډول ئی دا څو بیتونه وګورئ:

که په ګنج د شهاهۍ فخر شهریار کا … عاشقان ئې د دلبرو په رخسار کا
خرقه پوشو په خرقه کښې دی موندلی … هغه حظ چه په دنیا کښې دنیا دا کار
پتنګانو لره خدای ورکړ په اور کښې … هغه عیش چه ئې بلبلی په ګلزار کا
یار د ناز له خوبه پاخي پسی ګرزی … چه فلك د عاشقانو بخت بیدار کا
نیمه شپه ئې یار تر سره پوری کښېنې … لکه شمع چه ځوك بله په مزار کا
د مستۍ د هوښیاری یون نبه ځرګندوی … په هر چا کښې چه څه وی هسی رفتار کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بلبلـــــو نغمــــه زاغ کــــولی نشــــی   هــر ســرود اواز پــه طــور د خپـل تــارکــا

د حمید د شاعری رنګ به هم د ده له اشعارو څخه نه څه معلوم شوی وی چه دا د عشق او مینی په لمبو سوی او ستی شاعر بی له سوز او ګدازه نور څه نه خوښوی او بل راز ژوندون هېڅکله له خدایه نه غواړی د همدی لامله د خپل دیوان شروع په دی ډول کوی:

الهی د محبت سوز و ګداز را   په دا اور کښې د سهی سمندر ساز را
تن پرور بلبل دی عیش کاندی پرګلو   پروانه لره په اور زما ګداز را

ځنګه چه دی د خپل دیوان په آغاز کښې خپله خط مشی ښئ او له لویه خدایه د یوه سوزان عشق آرزو کوی تر آخره پوری د ده په زړه کښې دا لمبه نه سړېږی او هر ځای همداغه سوال کوی:

چه دی نوم په غوږو واروم سره لمبه شم   هومره سوز را کښې پیدا کړی زما ربه

د همدې لامله په هر ځای کښې چه د مینی او عشق خبره یادېږی د ده په مخکښې سری لمبی جلوه کوی او د سوز ګداز منظری ئې سترګوته درېږی او په ډول ډول پیرایو کښې وائی:

لـه حجابــه ئـې جلـوه هسـې جمـال کـا   لکــه ســره لمبــه چــه خېــژی لــه تنــوره
زه د شـمع پـه خبـر اور پـه تنـدی بـل کـړم   تــه د صــبح پــه خبــر خانــدی لــه غــروره
هـر سـاعت لکـه خلیـل پـه عاشـقی کښـې   تماشــه کــړم د ګلــزار پــه ســرو لمبــو کښــې
لکــه مــوم ســوز و ګــداز مــومی لــه اوره   هســــی زه مــــومم لــــه تــــا ســــوز و ګــــداز
شــومی ســوز لکــه د شــمع دل افــروز   پــه ژړا مــې ځکــه نــه ځــی د زړه ســوز
هسـې یـم پـه درد و غـم کښـې د دلبـر خـوښ   لکـه اوسـی پـه سـره اور کښـې سـمندر خـوښ
همـه عمـر ولاړ بـه یـم پـه سـره اور کښـې   نـه بـی یـاره د شـاهی پـه شـر و شـور کښـې
سـری لمبـې سـتی سـهی پـه صـورت بانـدی   سـهېدی نشـی بـی یـاره پـه پېغـور کښـې
چـه څـراغ د یـار د مـخ راتـه بـل نـه وی   زه پـه ګـور کښـې ګـنم خپـل سـر پـه دا ګـور کښـې
د حمیــد د زړه رڼــا پــه ښــکلی مــخ ده   پــه دا ګــور کښــې نشــته بلــه بلــه شــمع

نو دغه سپېڅلی اور چه هر وخت د ده د زړه په کوه طور کښې بلېږی او د ده مخه رڼا کوی د هر راز ستایلو او نمانځلو حق لری ځکه چه همدغه اور د شعر او انسانی مینی ساه ده چه د انسان د زړه په فانوس کښې رڼا کوی او بشر ته د سعادت لوری او لاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښځ– د ده له همدی اور څخه د شعر او شاعری ډېرې ډیوې هرېخواته بلې شویدی او ډېرو خونو ته ئې رڼا رسېدلې ده.

دغه سوز و ګداز چه حمید ئې له خدایه غواړی او لکه پتنګ ورپسی شمع او ډیوې لټوی د انسان ازلی برخه ده او د انسانیت په دنیا کښې ډېر لوړ قیمت لری.

دا جذبه باید شاعران وروزی او دا هنګامه همدغسی ګرمه وساتی لکه چه حمید ساتلې ده ځکه چه شعر د همدغه احساس د ویښولو او پالنې دپاره دنیا ته راغلی دی او د زړونو اصلاح هم په همدغه دوا باندی کېږی – یو رښتیانی او فطری شاعر باید په دنیا کښې بې له مینی او حسن څخه بل حقیقت ته قایل نشی او نور څه ونه پېژنی لکه چه حمید وائی:

یا د ښکلو دپاولیو شرنګهار دی   یا د عشق د لېونیو د ځنځیر

مګر پدی دواړو کښې هم د عشق او مینې حق مقدم ګڼي او په حسن باندې ډېره ترجیح ورکوی لکه چه په یوه بل ځای کښې وائي:

هنګامه د مینی ګرمه ده تر حسنه   د مجنون د درګدا شه لیلی مشه

نو ویلی شو چه حمید د شعر او شاعری په مقام کښې د یوه پاخه استاذ ځای لری ځکه چه ده د شعر اصلی او اساسی راز ډېر ښه پېژندلی دی او حق لری چه د یوه نوی مکتب او سبك استاذ ورته وواېو.

وروسته تر دی لږی ډېری معرفی اوس د دی دواړو منلو او مشهورو شاعرانو د شعر نمونې وګورئ:

<u>رحمان بابا:</u>

لمړی نمونه

بیــا دی نــوی شــراب څکلــی دی پــوهېږم   پــه رخســار دې ګــل کرلــی دی پــوهېږم
کــه هــزار ځلــه لاس سـره کـړی پـه نکریـزو   تــا زمــا پــه وینــو وللــی دی پــوهېږم
معرکــه زمـا د مــرګ نــه ده نــو څــه ده   رقیبـــان چـــه دی بللـــی دی پـــوهېږم
څـه حاجـت دی چـه دی خـط پـه ملا لـولم   چــه زمـا پــه بـاب دی ښـکلی دی پـوهېږم
رقیبـان چـه دا تبـری پـه رحمـان کانـدی   تــا پخــوا پــوری نیــولی دی پــوهېږم

دوهمه نمونه

زه دا هســي لېـونی او مجنــون چــا کــړم؟   لــه رواج او لــه رســومه بیــرون چــا کــړم؟
نـه پـوهېږم چـه دا هسـې چـاری څـوك کـا؟   لیـونی د خپـل نګـاه پـه افسـون چـا کـړم؟
کـومې سـترګی کـوم بانـه کومـه غمـزه ده؟   ډوب شـهید غونـدی پـه خـاك او پـه خـون چـا کـړم؟
تــوان توفیــق چــه د فتنــو را څخــه نــه ؤ   پــه فتنــې د تــورو ســترګو مفتــون چــا کــړم؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان هيڅ له خپله ځانه خبر نه يم   چه دا هسې رنګ زبون او محزون چاکړم

دريمه نمونه

ستا د عشق حرفونو تور نه دی ګلګون دی   هم په دا چه نوشته په جګر خون دی
تش به نه شي هغه خم د عشق له ميو   چه ئې خاوری د فرهاد او د مجنون دی
مقتولان ستا د غمزو دی لاله نه دی   چه په سره کفن له خاورو را بيرون دی
چه بهائې د ځلميو څخه نشته   جونه نه دی جوړ ګنجونه د قارون دی
بادشاهان به په يودم کښې ګدايان کا   ما ليدلی فسادونه د ګردون دی
د رحمان د زړه خوناب مګر قبول شه   چه مخونه د دلبرو پری ګلګون دی

څلورمه نمونه

ستا د مينې ګوهر نشته په هر آب کښې   مګر بيا موند شې د اوښو په درياب کښې
که ته وينې زما پټې څکې دلبرې   رنګ د لبو دی ګواه دی پدا باب کښې
په هر ځای چه ستا د لبو نوم آغاز شي   د لاله ؤ باران اوری په حباب کښې
زه حيران دا ستا د وروځو د تور خال يم   کافر څه رنګه سجده کاندی محراب کښې
ګل له ډېری باريکئ په شبنم خور شي   نازک زړونه بدوی په صاف جواب کښې
د بهار په ګلو اوری بارانونه   د څخويکی طاقت نشته په حباب کښې

پنځمه نمونه

زه د يار په دردو غم کښې شادمان يم   لکه ګل د پريشانئ په وخت خندان يم
يو وينسته مې د صورت بې عشقه نه دی   څوکيدار پخپل نفس د خپل کاروان يم
د کاملې عقيدې له برکته   د دوهې په غاړه ناست شاه جهان يم
روښنائي مې په طلب کښې شوه حاصله   شپه او ورځ لکه افتاب په لار روان يم
دلبرانو وته خاك تر تلی لاندې   د دې نور جهان په سر لکه اسمان يم
چه د يار په ديدن سر او مال ښندمه   خلقو واوری زه هغه عبدالرحمن يم

شپږمه نمونه

که مې څوك په فقيرئ شميری فقير يم   که مې څوك په اميرئ شميری امير يم
د دلبرو صدقې لره ئې غواړم   هسې نه چه په دنيا پسې زهير يم
هم پند اخلم هم پند وايمه هر چا ته   زه د ځينو يم مريد د ځينو پير يم
په هجران کښې د وصال خيال را سره وی   په زندان کښې له يوسف سره اسير يم
په خندا کښې مې ژړا ده لکه شمع   له عالم پټ پنهان د ځان په وير يم
ازادی تر دا په هور ته بله نشته   چه بندی د يار د زلفو په ځنځير يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

همیشــه پــه غــور نــاری د هجــران اورم　　رحمٰـن ځکـه د خپـل یـار مـخ تـه پـه ځیـر یم

حمید ماشوخیل:

لمړی نمونه

لـه حیـا دی آئینـه پـه مـخ کښـې آب شـوه　　پـه فـراق دی ګونـه زیـړه د افتـاب شـوه
ورځ پـه ورځ ئـې روښـنائی د مـخ زیـاتیږی　　نـوی میاشـت چـه دی روانـه پـه رکـاب شـوه
چـه ئـې ګـل دا سـتا د مخ پـه ګریـوان کښیښـود　　شـګوفه د زړه پـه وینـو کښـې غرقـاب شـوه
بیـا بـه ولګـوی اور د چـا پـه خونـه　　چـه لـه قهـره ئـې سـمن بشـره ګـلاب شـوه
چـه مشـغول دا سـتا د مخ پـه خـال وخـط شـوم　　څـه عجـب کـه د هغـو سـینه کبـاب شـوه
تـه چـه تـوره تېـروی د مـخ پـوهیږم　　مقـرره شـهید ګـی زمـا پـه بـاب شـوه
سـتا د غـم لـه ډېـرو اوښـکو چـه تـل ژاړم　　د حمیـد خونـه پـه مخکښـې د سـیلاب شـوه

دوهمه نمونه

ارزومنـــد د یـــاد درد و دوا مشـــه　　بېګانـــه د خپلـــو میـــنځ لـــره رامشـــه
هنګامـه د مینـی ګرمـه ده تـر حسـنه　　د مجنـون د درګـدا شـه لیلـی مشـه
کـه بـانړو دی د نګـار تـول تېـره غشـی　　یـو زمـا د زړه لـه نښـی خطـا مشـه
کـه بـلا پـه عشـق کښـې ډېـری دی ناصحه　　دا بـلا واړه پـه مـا شـه پـه تـا مشـه
بـی لـه غمـه د عشـق هـر غـم ضـرر کانـدی　　څـوك لـه خـوا د آهـو چشـمو جـدا مشـه
هـیڅ دی دم وربانـدی نـه لګـی ناصحه　　دا حمیـد بـلا وهلـی مـلا مشـه

دریمه نمونه

کـه پـه مینـه کښـې مـې سـر د دلارام ولاړ　　د لګونـو پـه سـودا مـی یـو جـدام ولاړ
چـه مـې ولیـد کفرسـتان د تـورو زلفـو　　عقـل و هـوش مـې لـه خـاطره د اسـلام ولاړ
خلـه نـه ژاړم غنچـی غونـدی سـري سـترګی　　چـه لـه غېږی مـې وصـا ل د ګـل انـدام ولاړ
چـه مـې نـه مونـده وصـال د دلبرانـو　　وجنـت وتـه مـې فکـر لـه ناکـام ولاړ
چـه مـی زړه د ترکـو وصـل پـه سـر غـواړی　　پـه سـپوږمی پسـی هلـك سـرته د بـام ولاړ

څلورمه نمونه

چـه دی نکـړم پـه نېکیـو ننـګ و نـام لـور　　پـه دوه چومـه دی د ختـو مشـه بـام لـور
زیـات و کـم تـر خپلـه قـدره قـدم ږده　　د مرغـه پـه انـدازه غـوروه دام لـور
د مجلـس د اهـل دلـو لـوئی مکـره　　د قـران پـه نږدیـك نشـی اخسـت ګـام لـور
اسـتغنا لـه خلقـو نیسـه د کمـال ده　　د صـاحب پـه ښـنګ کښـې نـه دری غـلام لـور

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په پوزه ئې پېزوان نه وی د طمع   د هغو خلقو ګردن بویه مدام لوړ

پنځمه نمونه

څو به خوری پردی مالونه په ستم   یوه ورځ به دی په نس کښې شی اړم
د مظلوم د مال روټی خپله بوټی خوری   مشه هېڅ په دا خوراك خوښ و خرم
زمانی دی ډېر مزری هسی خوار کړی   چه وهلی اوس پیشو ته نشی دم
چېری نشی دهاتی تر پښو لاندې   په عاجز مچ و مېږی مه ږده قدم
د یوه تن اندامونه دی بېشکه   لوی هلك بنی ادم په صورت سم
ته هم هېڅ له پرښتی زوکړی نه ئې   چه چارپای بولی دا نور بنی آدم
آدم زاد دی د یوی ونی ښاخونه   چېرته ته ښاخ د زعفران شوی نور شړشم
آئینه د زنګون ونیسی و مخ ته   پکښې ګوره احوال د جام جم
د انصاف وروښنائی وته را ووزه   پرېږده زیست د خود بینی په تور تم
که امسائی د موسی بولی وکړی   ښائی نن ساعت حمیده ستا قلم

شپږمه نمونه

ربه زړه د رقیب نرم په احسان کړی   دا هندو را باندې څه خو مسلمان کړی
زما صبر تېره توره کړی په عشق کښې   رقیبان وربانديې غوڅ پخپل ګمان کړی
چه خاطر دآهوچشموپری وحشت خوری   هغه واړه ودانی زما دامان کړی
اوزما د دین دنیا په کور کړه پوری   خومی عذر په عزت د عشق مهمان کړی
چه روښان د یار د مخ په ډیوه نه وی   وران زما د زندګی خان ومان کړی
یا زمان د یار د وصل کړی رانوی   یامی عمر په هجران کښې یو زمان کړی

ګوره نن په خیر خیر مخ د یار حمیده
چه سبا وریسی لاس مری ارمان کړی

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library